

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

โดยรองศาสตราจารย์ ดร. สมคิด พรหมจู้ และคณะ

กุมภาพันธ์ 2546

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

คณะผู้วิจัย

1. รองศาสตราจารย์ ดร.สมคิด พรหมจ้อย	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
2. รองศาสตราจารย์ สมบัติ พันธิวิเศษ	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุทัศน์ กองทรัพย์	สถาบันราชภัฏสุรินทร์
4. อาจารย์วิลาศ โพธิสาร	โรงเรียนแตลศิริวิทยา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง ให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิการากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล่ มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

* **ภาพรวม:** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ:** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.วัฒนาพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
 คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
 คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: รศ. สุวิทย์ ธีรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
 รศ. ดร.สมบัติ พันธิษณีย์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
 อาจารย์วิลาส โพธิสาร โรงเรียนเดลินิวส์วิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
 อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง: รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพย์วัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณินทร สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี
 ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้:** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
 คุณชลิตา บัณฑุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ: รศ. เสรี ลีลาสัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังคีต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ: ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใ้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใ้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ

13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราราทราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ใ้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวใ้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ใ้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ใ้เงินมาซื้อสินค้าใ้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตใ้ใหญ่โต ใ้มีกำไรสูงสุด ใ้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใ้ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใ้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใ้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวใ้รอด เดิมปลูกข้าว แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใ้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใ้ที่ดินน้อยแต่ใ้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ใ้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับใ้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใ้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใ้แรงงาน ใ้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใ้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดใ้ในภาคใ้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรใ้ในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายใ้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรใ้ในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ใ้ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใ้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนใ้ในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใ้ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก คราวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คราวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของคราวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตรเป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของคราวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และคราวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช้การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แร่แรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผีเก้าผี สถาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หม้อองฝ่าย ระบบหมวด ระบบครุบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเลี้ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่าเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากินหมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกตัดคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสธงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของเกาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกันเป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในที่ที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทยได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่ามีความเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับชาวชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกข้าวกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์ส่งบ่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงอยู่ดีในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติ โดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มีความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูถึงปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนธิปไตย หรือ ชุมชนภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้มีความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่าประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม อนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติ เช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตใต้สำนึกเป็นจิตสำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและฟังตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพื่องูยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้

วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ศิริมาศฉนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. Francois Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิร์ต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิคารากัวและคอสตา ริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญยศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์
ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท์ จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครง
การฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณ
วัชรินทร์ วิญญุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุด
โครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ

งานวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้” ของ รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย รศ.สมบัติ พันธวิศิษฎ์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ และอาจารย์วิลาศ โพธิสาร ปรับปรุงมาจากงานชื่อเดียวกัน ซึ่งทำเสนอคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2542

ประเด็นสำคัญมากสำหรับอีสานใต้ที่ข้าพเจ้าได้ทราบจากงานวิจัยนี้ คือจากการสุ่มสำรวจ 235 ครัวเรือน 208 ครัวเรือน หรือร้อยละ 88.5 ทำอาชีพหลักคือการเกษตร เมื่อเทียบตัวเลขนี้กับงานของท่านอาจารย์ สุวิทย์ ชีรสอวน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน” ซึ่งระบุจากการสุ่มสำรวจ 1,574 ครัวเรือนทั่วภาคอีสานว่าแรงงานอีสาน 51.6% ทำอาชีพเฉพาะการเกษตร ก็อาจพออนุมานได้ว่า ชาวอีสานใต้ทำอาชีพเกษตรเข้มข้นและมีอาชีพเสริมค่อนข้างจำกัด เมื่อเทียบกับชาวอีสานกลาง และอีสานเหนือ และเมื่อคำนึงถึงว่าจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มักจะถูกจัดอันดับเป็นจังหวัดที่ยากจนที่สุดในประเทศ ก็เป็นที่น่าจะพิจารณาว่าการเกษตรของเขตอีสานใต้ไม่อาจก่อให้เกิดผลผลิตและรายได้ที่พอเพียงให้กับชาวอีสานใต้ได้ งานวิจัยชิ้นนี้ก็ได้ชี้ให้เห็นลักษณะที่ว่ามี โดยได้ระบุว่าการเกษตรในอีสานใต้ ซึ่งส่วนใหญ่คือการปลูกข้าว ต้องพึ่งธรรมชาติอย่างมาก มีพื้นที่ในเขตชลประทานเพียง 9% ซึ่งต่ำกว่าตัวเลขของภาคอีสานโดยรวม 16.02% และเมื่อคณะนักวิจัยได้ไปสำรวจครัวเรือนทั้งหมด 235 ครัวเรือน มีเพียง 55 ครัวเรือนเท่านั้นที่ตอบว่ามีรายได้พอเพียง เขตอีสานใต้อาจเป็นกรณีที่ว่าแม้ว่าชาวนาจะใช้แรงงานเข้มข้นขึ้นในพื้นที่ท้องถิ่น ก็มีความยากลำบากมากที่จะผลิตให้เพียงพอการยังชีพเนื่องจากข้อจำกัดของธรรมชาติ

ครัวเรือนในเขตอีสานใต้ต้องส่งแรงงานออกไปขายเช่นเดียวกับครัวเรือนอื่นในภาคอีสาน คณะผู้วิจัยได้ให้ตัวเลขว่าครัวเรือนในเขตอีสานใต้มีขนาดโดยเฉลี่ย 4.91 คน ซึ่งใหญ่กว่าภาคอีสานโดยเฉลี่ยเล็กน้อย (4.51 คน) ครัวเรือนอีสานใต้ส่งแรงงานโดยเฉลี่ย 2 คน ออกไปขายบางเวลาหรือตลอดเวลา คือประมาณว่าส่งแรงงานออกขายต่ำกว่า $\frac{1}{2}$ ของแรงงานในวัยทำงานทั้งหมดของแต่ละครัวเรือน คือต่ำกว่าภาคอีสานโดยเฉลี่ย และคณะผู้วิจัยก็รายงานด้วยว่าอีสานใต้เชื้อสายเขมร ไม่นิยมไปขายแรงงาน และชาวอีสานใต้เชื้อสายกวยก็เพิ่งยอมไปขายแรงงาน ต่างจากชาวอีสานเชื้อสายลาว จึงปรากฏว่าชาวจังหวัดสุรินทร์ และศรีสะเกษออกไปขายแรงงานในอัตราส่วนที่ต่ำกว่าชาวจังหวัดนครราชสีมาและชาวจังหวัดบุรีรัมย์ ประเด็นความเป็นชนชาติส่วนน้อยและความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายเขมรและเชื้อสายไท จึงอาจเป็นข้อพึงพิจารณา และคงจะเป็นข้อจำกัดของทางเลือกอีกประการหนึ่งของชาวอีสานใต้

คณะนักวิจัยทั้ง 4 ท่าน ซึ่งร่วมกันทำงานชิ้นนี้เป็นการรวมตัวกันของนักวิชาการส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่น่าสรรเสริญ ท่านอาจารย์สมคิดและท่านอาจารย์สมบัติเป็นอาจารย์อาวุโสของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา ส่วนท่านอาจารย์วิลาศเป็นครูโรงเรียนแตลศิริวิทยา อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ท่านเป็นชาวกูยและสอนอยู่ที่โรงเรียนมัธยมในหมู่บ้านแตล ท่านอาจารย์สุทัศน์เป็นชาวเขมร เป็นอาจารย์สถาบันราชภัฏสุรินทร์ งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นทั้งความร่วมมือทางวิชาการระหว่างส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นและระหว่างหลายชนชาติ เป็นความร่วมมือที่เต็มไปด้วยไมตรีจิตอันดียิ่ง ทำให้ได้ผลงานเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่า ทั้งในแง่วิชาการและในแง่ประโยชน์ต่อประชาชนแห่งเขตอีสานใต้ อีกทั้งนักวิจัยได้แบ่งงานกันทำตามความได้เปรียบที่แตกต่างกัน ได้ประกอบภาพที่ทั้งมีความรู้ทั่วไปเมื่อพิจารณาจากระดับประเทศและระดับภาค และภาพเฉพาะของท้องถิ่นและเฉพาะของชนชาติ นักวิจัยได้เรียนรู้จากกันและกันในการทำงานอย่างมาก เป็นมิตรสนิทและเป็นเครือข่ายทางวิชาการที่จะยั่งยืนต่อไป ข้าพเจ้าชื่นชมคณะวิจัยชุดนี้ และข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความภาคภูมิใจที่ได้มีส่วนสนับสนุนการจัดตั้งคณะเมื่อหลายปีก่อน เป็นที่เห็นชัดเจนว่าคณะนักวิชาการชุดนี้จะเกาะกลุ่มกันเหนียวแน่น และจะช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดไป ข้าพเจ้ามีความชื่นใจเป็นที่สุด

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

29 พฤศจิกายน 2545

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยย่อยภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านไทย โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณผู้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย และขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา หัวหน้าโครงการวิจัยที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำที่มีคุณค่าอย่างยิ่งทางวิชาการตลอดระยะเวลาของการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้จะสำเร็จไม่ได้เลยถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่กรมพัฒนาชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มผู้นำชุมชน พระ หัวหน้าครัวเรือน ชาวบ้านในหมู่บ้านพื้นที่ที่ศึกษา ที่ได้สละเวลาอันมีค่ามาตอบแบบสัมภาษณ์และให้ข้อมูลอย่างมีคุณค่า อย่างมีไมตรีจิต คณะผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวมา แม้จะไม่สามารถกล่าวนามได้ทั้งหมดในที่นี้

คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมและผู้ที่สนใจศึกษาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป หากมีข้อบกพร่องคณะผู้วิจัยขอน้อมรับเพื่อการปรับแก้ไขให้รายงานวิจัยมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

คณะผู้วิจัย

มกราคม 2546

ชื่อโครงการวิจัย : เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านอีสานใต้ : ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
กระแสการเปลี่ยนแปลง

นักวิจัย : สมคิด พรหมจ้อย
สมบัติ พันธวิศิษฐ์
สุทัศน์ กองทรัพย์
วิลาศ โพธิสาร

ช่วงเวลาที่ดำเนินการวิจัย : มกราคม 2544 – ธันวาคม 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ในช่วงหลังสงครามโลก ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488 – 2544) 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และ 3) ศึกษาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

พื้นที่ “อีสานใต้” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศึกษาประกอบด้วยพื้นที่ชุมชนชนบทของจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา วิธีการศึกษาใช้วิธีการศึกษาในเชิงพรรณนา โดยการศึกษาครัวเรือนตัวอย่าง จำนวน 235 ครัวเรือน ที่กระจายในพื้นที่อีสานใต้ รวมทั้งศึกษาเอกสาร การเข้าไปสังเกตและสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทุกจังหวัดและทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่แถบนี้คือกลุ่มชาติพันธุ์กวย ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มานานกว่า 3,000 ปีแล้ว ต่อมาภายหลังมีกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ลาว และไทย – ไคราชอพยพเข้าไปอยู่ในพื้นที่แถบนี้ตามลำดับ ปัจจุบันอีสานใต้ประกอบด้วยกลุ่มคน 4 กลุ่มชาติพันธุ์ คือ กวย เขมร ลาวและไทย – ไคราช โดยมีคนกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในอดีตพื้นที่อีสานใต้ประกอบด้วยทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ การผลิตเป็นแบบยังชีพ โดยมีอาชีพหลัก คือ การทำนา โดยเฉพาะการปลูกข้าวหอมมะลิ วิธีการผลิตและวิถีชีวิตชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงของโลก

วิถีการดำรงชีวิตของประชากรในหมู่บ้านอีสานใต้ในปัจจุบัน เปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรที่เรียบง่าย และสงบร่มเย็นดังเช่นในอดีต ต้องดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดหารายได้มาจุนเจือครอบครัว บางครอบครัวหมดหวังกับอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปหารายได้จากภาคนอกเกษตร ซึ่งสร้างรายได้ให้แน่นอนกว่า ส่วนแรงงานในฟาร์มของ

ครัวเรือนก็จะเป็นพวกคนแก่ เด็ก หรือคนที่ยังไม่สามารถหาตำแหน่งงานในภาคนอกเกษตรได้ การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างเมืองกับชนบทมีความรวดเร็วขึ้น เพราะความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วตามการเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก

สาเหตุสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้จากการผลิตเพื่อการยังชีพ เป็นการผลิตเพื่อการค้า แยกการพิจารณาได้เป็น 2 ช่วง คือ สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก่อนการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้แก่ อำนาจรัฐ การศึกษาและการศาสนา การคมนาคมทั้งทางรถไฟและถนน และสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ถึงปัจจุบัน ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของประชากร การกำหนดกรอบพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และการรุกรานอย่างขนานใหญ่ของระบบทุนนิยม

ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ มีหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรมและความเชื่อ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน ผู้นำองค์กรระดับชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมภายในชุมชน พฤติกรรมการผลิตและบริโภคของชุมชน การสะสมทุนและแหล่งทุนเพื่อการผลิต การใช้อำนาจรัฐ และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกชุมชน

แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนหมู่บ้านอีสานได้ มีหลายประการที่สำคัญ คือ การสร้างระบบเศรษฐกิจโดยยึดฐานทางวัฒนธรรม และใช้กระบวนการทางประชาสังคมร่วมกันจัดการทรัพยากรชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพ มีผู้นำชุมชนที่เป็นที่ยอมรับ เข้มแข็งและสามารถแสวงหาความร่วมมือจากส่วนต่าง ๆ ได้ดี มีองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับชุมชนเข้มแข็ง มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและบริโภคไปในทิศทางที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก มีการสะสมทุนและใช้ทุนเพื่อการผลิตของตนเองเป็นหลัก ในด้านภาครัฐจะต้องลดบทบาทชี้นำลงเป็นเพียงผู้แนะนำและส่งเสริม โดยชุมชนเองต้องพยายามสร้างภูมิคุ้มกันให้ตนเองจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี และอื่น ๆ อันเกิดขึ้นจากภายนอกชุมชน ชุมชนเองจำเป็นต้องเร่งฟื้นฟูฐานทางทรัพยากรทางธรรมชาติให้กลับคืนมาเพื่อให้เป็นทุนทางธรรมชาติและในส่วน of ภาครัฐเอง อาจออกกฎหมายเพื่อส่งเสริมการดำเนินเศรษฐกิจพอเพียงอันจะเป็นแนวทางสำคัญในการนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

Title: Economy of the Communities in the Lower Northeastern:
The Survival of Communities in the Middle of Change.

Researchers: Somkid Promjouy
Sombat Pantavisid
Suthadna Khongsup
Vilard Phothisarn

Duration: January 2001 – December 2002

Abstract

The purposes of the research are 1) to study the history and the changes of the economies of the communities of South Esarn after the second World War (AD 1945-2001), 2) to study factors affecting the development of the economies and societies of the communities of South Esarn and 3) to study ways to facilitate the sustainable development of South Esarn communities.

The area of “South Esarn” consists of Ubon Ratchathani, Srisaket, Buriram, Surin and Nakorn Ratchasima provinces. The study areas were the communities in South Esarn. Descriptive method was used in the study. The sample was 235 households scattered within South Esarn. The study gathered data from relevant documents and by observation and in-depth interviews formally and informally with knowledgeable people, experienced people, and the leaders of the communities in each of the provinces. The analysis of the data was by content analysis

The results showed that the ancestors of the present population were the Gooy. They had been living in the region for more than 3,000 years. Later the Cambodian, Lao, and Thai-Korat groups respectively moved in this areas. At the present there are four groups of South Esarn people. They are Gooy, Cambodian, Lao, and Thai-Korat. Lao is the largest population group. In the past, South Esarn possessed rich resources. The produce of South Esarn was for self consumption. The main occupation was rice farming, especially jasmine rice. The methods of production and the ways of life of the communities’ gradually changed along with the changes of the natural environment and the world.

The way of life in South Esarn villages was that of a simple and peaceful agricultural society. Now it has changed. The people have difficulty making sufficient income to support their families. Some families do not have any hope of success in agriculture. Occupations outside agriculture are chosen because they provide a regular income. The labor for farming in the household consisted of the elderly, children and people who were unable find any job out of agriculture. There was rapid labor movement between city and rural areas because of the convenience of transportation and communication. This caused rapid change in economic, social and cultural life.

The main cause of economic change in South Esarn communities has been the move from production for living to production for business. The changes can be classified into two phases; economic changes in the past due to changes of the state policy, education and religion, and transportation; and recent economic changes due to regulations of the national economic and social development plan and the rapid growth of the capitalist system.

There are many factors that affect sustainability of the South Esarn economy. They are culture and the beliefs, the ability to manage resources in the community, the behavior of the people regarding the balance between production and consumption, savings funds and funding resources for production, state power and the effect of changes outside the community.

There are many important factors in planning for the sustainable and continuing development of South Esarn. They include building an economic system by using culture as a base and using a community involvement processes to manage community resources efficiently. Further, leaders who are popular, strong, and able to elicit cooperation from others are needed. It is important to develop strong community economic and social organisations, to change the behavior to balance production and consumption leading to self-sufficiency, to save funds to finance production from within the communities. The state should replace its leading role with a guiding and promotion role. The community has to become immune from the changes in economic, social, cultural, technological and other influences from outside the community. The communities have to revitalise natural resources to be a natural fund. The state may create laws to promote self-sufficiency as an important step towards sustainable economic development.

สารบัญ

หน้า

คำแถลงของชุดชุดโครงการ.....	ก
คำขอขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ.....	ญ
คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	๓
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ฅ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
สารบัญ.....	ด
สารบัญตาราง.....	ธ
สารบัญแผนภาพ/แผนภูมิ.....	บ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	2
1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา.....	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
บทที่ 2 อีสานใต้ในอดีต.....	13
2.1 สภาพภูมิศาสตร์.....	13
2.2 กลุ่มชาติพันธุ์เดิมในอีสานใต้.....	16
2.3 ประชากร.....	19
2.4 สภาพเศรษฐกิจ.....	19
2.5 วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ.....	20
2.6 กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้.....	24
บทที่ 3 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในอดีต.....	31
3.1 โครงสร้างการผลิตและพฤติกรรมการผลิต.....	31

	หน้า
3.2 การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน.....	44
3.3 การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน.....	45
3.4 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนในอดีต.....	48
บทที่ 4 ลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้.....	52
4.1 ลักษณะและโครงสร้างทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป.....	52
4.2 สภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน.....	54
4.3 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงปัจจุบัน.....	70
4.4 ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง.....	72
4.5 ปัญหาใหญ่ที่ชุมชนประสบ.....	74
บทที่ 5 ปัจจัยที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้.....	87
5.1 ปัจจัยด้านความเชื่อและวัฒนธรรม.....	87
5.2 ความสามารถในการจัดการทรัพยากรในชุมชน.....	89
5.3 ผู้นำและความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจและสังคม.....	91
5.4 การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค.....	93
5.5 แหล่งทุนเพื่อการผลิตและการสะสมทุน.....	94
5.6 การใช้อำนาจรัฐ.....	95
5.7 บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจมหภาค.....	95
บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	96
6.1 สรุปสภาพทั่วไปของอีสานใต้.....	96
6.2 สรุปสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในหมู่บ้านที่ศึกษา.....	98
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	100
บรรณานุกรม.....	111
ภาคผนวก.....	116

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 การแบ่งเขตการปกครองและประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้.....	19
4.1 ผลิตภัณฑ์จังหวัด ณ ราคาตลาดของจังหวัดในพื้นที่อีสานใต้ ปี พ.ศ. 2541.....	53
4.2 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามช่วงอายุ.....	55
4.3 จำนวนหัวหน้าครัวเรือนจำแนกตามระดับการศึกษา.....	55
4.4 อาชีพหลักของครัวเรือน.....	56
4.5 อาชีพรองของครัวเรือน.....	57
4.6 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามอาชีพ.....	57
4.7 จำนวนครัวเรือนที่มีรายได้เพียงพอจำแนกตามจำนวนอาชีพ.....	58
4.8 เปรียบเทียบจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ยของครัวเรือนกับจำนวนแรงงานหลักเฉลี่ย ที่ครัวเรือนคิดว่าพอเพียง.....	59
4.9 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของประชาชนในวัยแรงงานที่สิ้นสุดการเรียนรู้แล้ว.....	59
4.10 อัตราผลตอบแทนเฉลี่ยของแรงงานจำแนกตามอาชีพหลักและอาชีพรอง.....	60
4.11 จำนวนวันทำงานเฉลี่ยต่อคนต่อปีของแรงงานในครัวเรือนที่มีรายได้พอเพียง.....	60
4.12 เนื้อที่ถือครองที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนจำแนกตามลักษณะการถือครอง.....	61
4.13 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามขนาดเนื้อที่ดินของครัวเรือน.....	61
4.14 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามปัญหาคุณภาพของดินของครัวเรือน.....	62
4.15 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามลักษณะบ้านอยู่อาศัย.....	63
4.16 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่พึ่งทางการเงินเพื่อการประกอบอาชีพ.....	64
4.17 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามจำนวนเงินทุนที่เป็นกระแสเงินสดรายปีเพื่อประกอบอาชีพ.....	65
4.18 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามพืชที่ปลูก.....	66
4.19 รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนทั้งหมดจำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ต่อปี.....	67
4.20 รายจ่ายในการครองชีพโดยเฉลี่ยของครัวเรือน.....	68
4.21 จำนวนครัวเรือนจำแนกตามแหล่งที่มาของอาหาร.....	69
4.22 ปริมาณและมูลค่าการบริโภคข้าวต่อครัวเรือน.....	69
4.23 ขนาดพื้นที่และการเปรียบเทียบจำนวนประชากร ความหนาแน่นและระดับ รายได้เฉลี่ยต่อครอบครัวระหว่างปี 2503 และ 2544.....	70

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
4.24 การใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ของเกษตรกรในหมู่บ้านอีสานได้จำแนกตามระดับ การพัฒนาของหมู่บ้านสำหรับปีเพาะปลูก 2540-2544.....	72
4.25 จำนวนและร้อยละของหนี้สินของครัวเรือน.....	77
4.26 แสดงข้อมูลการสูญเสียพื้นที่ป่าในบริเวณอีสานใต้ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2541.....	80
4.27 จำนวนและร้อยละของครัวเรือนที่มีอาชีพเดียวและหลายอาชีพ.....	83
4.28 จำนวนครัวเรือนที่มีเงินเก็บออมจำแนกตามระดับเงินออม.....	84

สารบัญแผนภาพ/แผนภูมิ

แผนภาพ/แผนภูมิที่	หน้า
1.1 กรอบแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน.....	4
2.1 แผนที่ที่ตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้.....	13
2.2 แผนที่พื้นที่อีสานใต้.....	15
2.3 แผนที่บริเวณชุมชนเผ่ากูย เขมร และลาวในอีสานใต้.....	18
4.1 แหล่งหนี้ของครัวเรือนในพื้นที่อีสานใต้.....	77
6.1 แนวทางในการจัดสรรที่ดินเพื่อครัวเรือนในชุมชน.....	104
6.2 แนวคิดการเกิดทุนที่พอเพียง.....	107

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

ประเทศไทยได้เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) มีผลทำให้ประเทศไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ทั้งในระดับภาพรวมของประเทศ ระดับสังคมเมืองและสังคมชนบท รัฐบาลได้พยายามที่จะพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมชนบทและหมู่บ้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้นกว่าเดิม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งด้านการคมนาคม ไฟฟ้า โทรศัพท์ การนำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ชาวบ้านและชุมชนมีการปรับตัวในการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ อย่างมาก อย่างไรก็ตามสภาพความสำเร็จของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทั้ง 8 ฉบับ ที่ผ่านมานั้นยังสำเร็จอยู่ในกรอบจำกัด บางชุมชนทำได้ไม่ประสบความสำเร็จหรือมีการพัฒนาในระดับสูง ในขณะที่บางชุมชนก็ยังมีผลล้าหลัง การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ ได้ส่งผลให้เกิดการบริโภคแบบลอกเลียนแบบ เกิดการบริโภคแบบเกินตัว ขาดความพอดีในการดำเนินชีวิต ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ปัญหาการศึกษา ฯลฯ จนในที่สุดได้เกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอีกครั้งหนึ่งในปี 2540

นอกเหนือจากการพัฒนาที่เกิดจากภาครัฐแล้ว สำหรับภาคธุรกิจได้มีการนำเอาเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาใช้ประกอบการผลิตอย่างแพร่หลาย และการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากนอกประเทศ จากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ชาวชนบทมีโอกาสติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น ซึ่งมีผลไปสู่การปรับตัวในการดำรงชีวิตของตนเองในด้านต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงผลการปฏิบัติงานพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงที่ผ่านมา จะพบว่าบางชุมชนได้รับการพัฒนาจนสามารถพึ่งตนเองได้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง แต่อย่างไรก็ตามชุมชนส่วนใหญ่อ่อนแอ ชุมชนหมู่บ้านที่เดิมเคยมีสภาพความเป็นอยู่แบบง่าย ๆ มีความใกล้ชิดและพึ่งพาธรรมชาติสูง ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนที่มีอยู่อย่างเหนียวแน่น เศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง (Self-sufficient economy) ปัจจุบันได้กลายเป็นชุมชนที่มีสภาพการดำเนินชีวิต

คล้ายเมือง อิทธิพลของสื่อและการบริโภคแบบลอกเลียนแบบแพร่กระจายเข้าไปในชนบท เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองกลายเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นพร้อมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงคือการดึงทรัพยากรธรรมชาติจากชนบทเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ของชุมชนเมืองมีมากขึ้น คนชนบทมีความคิดที่จะพึ่งพาสังคมเมืองมากขึ้น ขณะเดียวกันสำนึกและความรู้สึกที่เป็นอิสระและต้องพึ่งพาตัวเองมีน้อยลง ซึ่งทำให้สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมในหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ผลของการเปลี่ยนแปลงมีทั้งผลด้านบวกและด้านลบควบคู่กัน ผลด้านบวกคือ รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตและแรงงานชาวชนบท คนในชนบทมีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น มีความสะดวกสบายมากขึ้น ผลทางด้านลบ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดินเสื่อมคุณภาพอย่างรวดเร็ว ป่าไม้ลดลงอย่างน่าใจหายใน พ.ศ. 2495 ป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ป่าไม้ถึง 102,607 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 60.80 ของพื้นที่ของภาค แต่ใน พ.ศ. 2541 พื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 20,984 ตารางกิโลเมตรหรือร้อยละ 12.43 ของพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลลบด้านอื่นคือ รายจ่ายสูงขึ้น หนี้สินสูงขึ้น การอพยพแรงงานและการละทิ้งถิ่นสูง มีการละทิ้งครอบครัวและชุมชน ละทิ้งวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดั้งเดิม ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งมีคุณค่าไป ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ เพราะเป็นเขตที่ยังมีการศึกษาน้อย โดยศึกษาประวัติความเป็นมาของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตลอดจนศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ในช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2488-2544)
2. เพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตในด้านพื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้จะครอบคลุมบริเวณอีสานใต้ประกอบด้วย จังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมา

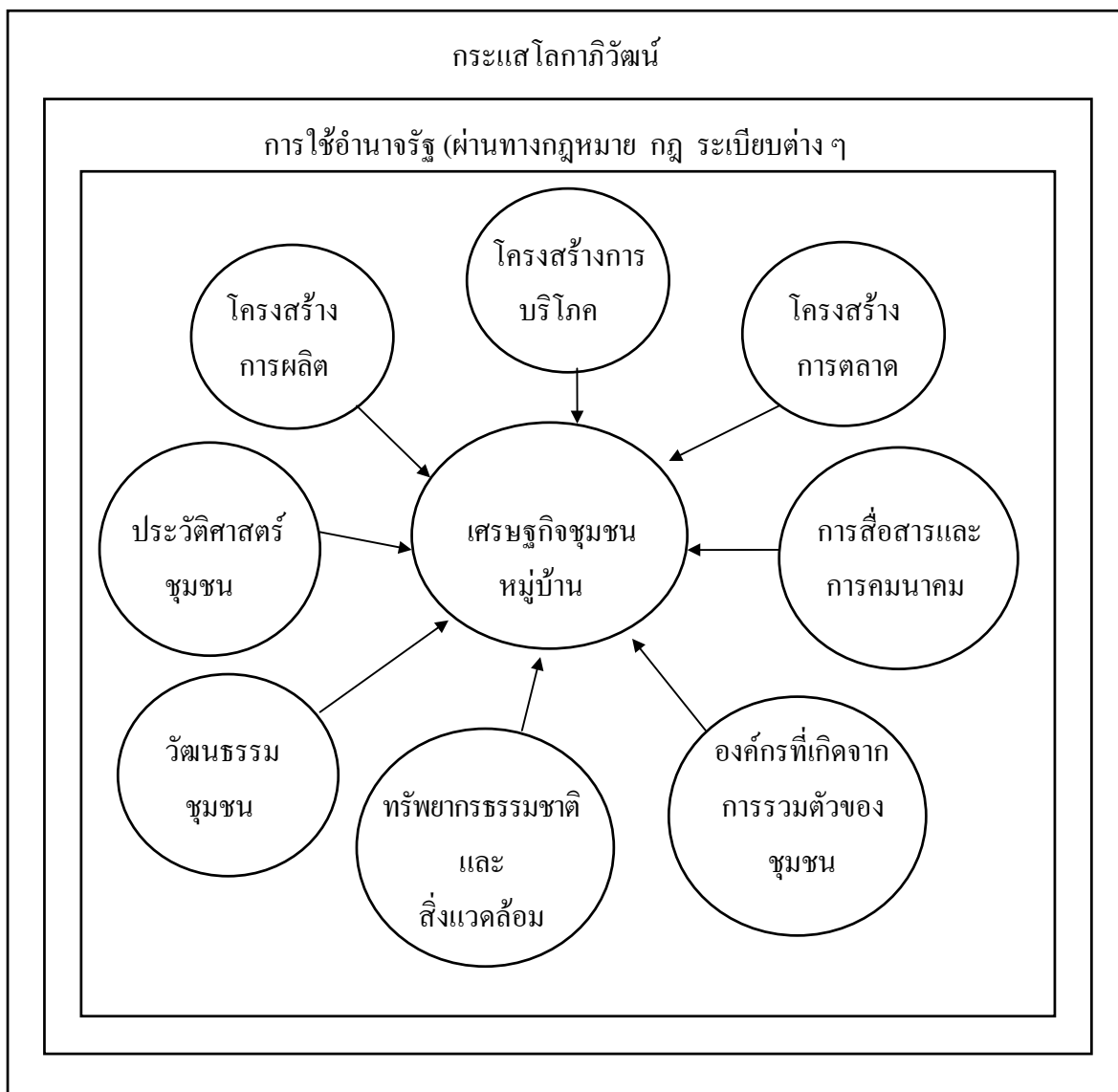
2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาครั้งนี้จะศึกษาประวัติความเป็นมาของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน โดยศึกษาช่วงห้าทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตั้งแต่ พ.ศ. 2488-2544 ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชน ศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้

3. เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การผลิต การบริโภค และการแบ่งปันผลผลิตภายในชุมชนและการแลกเปลี่ยนกับสังคมภายนอก

1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ เป็นการศึกษาเรื่องของการผลิต การบริโภค และการแจกจ่ายผลผลิตของชุมชนโดยชุมชนที่มุ่งศึกษาตามการศึกษานี้คือ ชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นชุมชนหรือสังคมที่มีความสมบูรณ์ขนาดเล็กที่สุดที่มีวัฒนธรรมและวิถีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะตัวของชุมชนเอง เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านถูกกำหนดโดยปัจจัยต่าง ๆ หลากหลายปัจจัยและหากชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่อยู่ใต้กระแสโลกาภิวัตน์ก็ยิ่งจะถูกกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกมากตามไปด้วย กรอบแนวคิดของการศึกษาครั้งนี้ ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบสภาพทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ในด้านประวัติความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน รวมทั้งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว
2. ใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยมุ่งเน้นการใช้ศักยภาพของชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยพลังชุมชนของหมู่บ้านเพื่อการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนที่พอเพียงในครอบครัวและชุมชน
3. เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเรื่องชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นอื่น ๆ ต่อไป

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาเฉพาะเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ประกอบด้วยจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร หลักฐานต่าง ๆ การสัมภาษณ์ และการสังเกต นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เช่น เอกสารตรวจราชการของกระทรวงมหาดไทยที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรายงาน พงศาวดาร วารสาร หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความ และหนังสือที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ โดยค้นคว้าจากห้องสมุดต่าง ๆ

2. การสัมภาษณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ โดยเน้นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ให้สัมภาษณ์เลือกจากบุคคลที่เป็นผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ ผู้นำหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่และยังจำเรื่องราวได้ดี ในการเลือกหมู่บ้านนั้นจะเลือกทั้งที่มีประชาชนอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้านมาก หมู่บ้านที่เปิดต่อการค้ามานานแล้ว หมู่บ้านที่ชาวบ้านประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านมาก หมู่บ้านที่เคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นหรือมีอาชีพนอกเหนือจากการเพาะปลูกอย่างเด่นชัด ตลอดจนยังทำการสัมภาษณ์ผู้รู้อื่น ๆ ในหมู่บ้านต่าง ๆ โดยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้รู้จากหมู่บ้านต่าง ๆ 100 หมู่บ้าน

3. การเข้าไปสังเกตโดยตรงกับสิ่งของและพฤติกรรมต่าง ๆ และเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน การวิจัยครั้งนี้มีนักวิจัยและผู้ช่วยวิจัยที่เป็นคนในพื้นที่รวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตและเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน

4. การศึกษาหมู่บ้านตัวอย่างเพื่อศึกษาศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ และแนวทางที่มีผลต่อการคงอยู่ของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านทั้งที่มีสภาพเศรษฐกิจดี และหมู่บ้านที่มีสภาพการพัฒนาทางเศรษฐกิจชุมชนปกติ จำนวน 235 ครีวเรือน

การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ สังเกตอย่างมีส่วนร่วม การจดบันทึก เอกสารที่เกี่ยวข้อง การบันทึกเทป ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้วิธีการแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าสัดส่วน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในที่นี้จะนำเสนอในเรื่องประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม และการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน มีรายละเอียดดังนี้

1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.7.1 ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

งานวิจัยในกลุ่มนี้นำเสนอใน 7 เรื่อง 6 เรื่องเป็นการวิจัยที่ริเริ่มโดย ดร.มรว. อคิน รพีพัฒน์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น งานวิจัยดังกล่าว 4 เรื่องแรกใน 7 เรื่องทำการวิจัยในจังหวัดขอนแก่น 2 เรื่องวิจัยที่จังหวัดอุบลราชธานี อีก 1 เรื่องทำการวิจัยที่จังหวัดอุดรธานี โดยศึกษาเรื่องละ 1 หมู่บ้าน คือ

- 1) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกล่าม ของสุขเมธ แก่นมณี (2527)
- 2) บ้านกุดนางาย ของ สุเทพ เขาวลิต (2528)
- 3) ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทย : หมู่บ้านแฮด ขอนแก่น ของ สุเกสินี สุภธีระ และ มันทนา สามารถ (2527)
- 4) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านคำม่วง ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2529)
- 5) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2527)
- 6) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อบุญ ตำบลไถ่คำ อำเภอนานาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ของ จุฬพพร โชติช่วงนิรันดร์ (2529)
- 7) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านถิ่น ตำบลบ้านถิ่น อำเภอนโนนสัง จังหวัดอุดรธานี ของ วราภรณ์ พันธุ์วงศ์ล้อม (2526)

งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านทั้ง 7 เรื่องนั้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันซึ่งแม้ว่าจะศึกษาในพื้นที่ซึ่งแตกต่างกันใน 3 จังหวัด ซึ่งอยู่คนละส่วนของภาคอีสาน แต่ได้ผลสรุปที่คล้ายคลึงกันว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ (1) การเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก และบางทีก็ทำให้ครัวเรือนบางส่วนต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนใหม่ (ในระยะแรก ๆ ที่พื้นที่ตั้งชุมชนใหม่ยังพอมิ) แต่ในระยะหลังครัวเรือนที่มีที่ดินน้อยจะต้องออกไปขายแรงงานนอกภาคเกษตรในเมืองหรือต่างภาคหรือต่างประเทศ (2) การคมนาคมที่ดีขึ้นทำให้เกิดการค้ามากขึ้นเห็นได้ชัดเจนในงานของสุเกสินี สุภธีระ และมันทนา สามารถ ที่ศึกษาบ้านแฮด เมื่อทางรถไฟมาถึงและมีสถานีรถไฟขึ้นที่บ้านแฮด มีคนจากตำบลและอำเภอใกล้เคียงนำสินค้ามาขายที่สถานีรถไฟ จนเกิดเป็นตลาดขึ้นมา ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนมิตรภาพ ตลาดดังกล่าวกลับซบเซา เพราะชาวบ้านหันไปใช้ถนนเดินทางไปขอนแก่นสะดวกกว่าใช้รถไฟ ซึ่งวันหนึ่งมีไม่กี่เที่ยว (3) การนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกในหมู่บ้าน โดยเฉพาะปอ ในต้นทศวรรษ 2500 และมันสำปะหลังในปลายทศวรรษ 2510 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนที่ศึกษา ตั้งแต่สภาพป่าถูกทำลายลงเป็นที่ทำไร่ปอและมันสำปะหลังเกิดสภาพดินเค็มในบางพื้นที่ที่เคยปลูกปอและมัน อาหารป่าลดลงอย่างมาก เกิดการจ้างงานแทนการ

ลงแขก เกิดการรับวัฒนธรรมเมือง เนื่องจากเดินทางเข้ามาขายพืชเศรษฐกิจในเมือง ก็ซื้อวิทยุ เสื้อผ้า แม้แต่ด้ายทอผ้าซึ่งเคยปลูกฝ้ายใช้เองก็เลิกไป เกิดอาชีพเดินรถเพื่อบรรทุกคนและสินค้า ระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน (4) การที่ถนนดีขึ้น ประกอบกับนโยบายส่งเสริมการพัฒนาทำให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปในหมู่บ้านมากขึ้น กำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามาประชุมที่อำเภอบ่อยขึ้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี การนำพันธุ์พืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ มักผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือไม่ก็พ่อค้า (5) โครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าสู่ชุมชน ทำให้ตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านมีความสำคัญมากขึ้น มีผลประโยชน์มากขึ้นและมีความขัดแย้งเพื่อแย่งตำแหน่งมากขึ้นกว่าเดิม

ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสานกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประวัติศาสตร์ของชนบทอีสานนั่นเอง เป็นประวัติศาสตร์ของชาติมาตลอด เพิ่งมาศึกษากันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2520 นี้เอง โดยการบุกเบิกของ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์ นักมานุษยวิทยา “ระดับนำ” ของเมืองไทยในปัจจุบัน (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ และปรีชา อุยตระกูล 2536)

1.7.2 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน

งานวิจัยในกลุ่มนี้มี 12 เรื่อง 2 ใน 12 เรื่อง เป็นงานวิจัยในภาพรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน ได้แก่ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นงานวิจัยที่ได้รับการกล่าวขวัญและอ้างอิงอยู่เสมอ ทั้งในวงการประวัติศาสตร์และวงการอื่น เพราะงานชิ้นนี้ใช้เวลาศึกษานานถึง 6 ปี และข้อมูลที่ได้อีกต้องเดินทางไปรวบรวมจากผู้เฒ่าผู้แก่ทั่วทุกภาค ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานเป็นส่วนหนึ่งของงานชิ้นนี้ ปัจจุบันงานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้งและมีการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นด้วย

เรื่องที่สอง วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของประนุช ทรัพย์สาร เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2524 เป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานแท้ ๆ เล่มแรกครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริงเล็กน้อย จนถึง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

งานวิจัยอีก 8 เรื่อง แต่ละเรื่องศึกษากลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาวิจัยของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น หากแบ่งเป็นกลุ่มน้ำจะเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำชี 3 เรื่อง คือ (1) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2528 ของสุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ และคณะ ศึกษาพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และยโสธร รวมหมู่บ้านที่ศึกษา 24 หมู่บ้าน นับเป็นงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มน้ำที่ใช้กลุ่มตัวอย่างมากที่สุด และเป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเรื่องแรกที่ใช้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่าง 2 ยุค คือ ยุคเก่า เศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ กับยุคใหม่หรือยุคพัฒนา ที่ผลิตเพื่อกินและขาย (2) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มน้ำชีระหว่าง พ.ศ. 2475-2526 ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ใช้กรอบการศึกษาแบบเดียวกับที่สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ ศึกษาแต่กลุ่มตัวอย่างต่างกัน กล่าวคือ งานของ

ชอบใช้หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และขอนแก่น เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ซึ่งผลการศึกษาโดยสาระสำคัญแล้วไม่ต่างจากที่ สุวิทย์ ชีรสอวดี ศึกษา (3) ชาวนาเกลือแม่ น้ำชี ของ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษาในช่วงใกล้ ๆ กับที่ชอบศึกษา แต่พื้นที่ที่ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษา เน้นหนักบริเวณอำเภอเวียงชัย จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาก็เป็นไปในทำนองเดียวกับที่สุวิทย์ ศึกษาไว้ แต่ภาพของศักยภาพของคนจนเด่นชัดมากในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด **งานวิจัยลุ่มแม่น้ำมูล** 4 เรื่อง คือ (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2443-2468 ของชุมพล แนวจำปา เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2528 (2) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนสองแห่งของจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ศตวรรษ 2470 ถึงปัจจุบันของ สุวิทย์ ชีรสอวดี ปี 2531 (3) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ปี 2532 (4) การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลระหว่าง พ.ศ. 2489-2516 ของ ปราณี วรรณปะภา เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2537 ผลการวิจัย พบว่า การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การผลิตข้าวได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อขาย เนื่องจากการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ชาวนาจะเพิ่มผลผลิตข้าวด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกและนำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้ เช่น พันธุ์ข้าวเกษตร ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืชที่ดินกลายเป็นสิ่งที่มีราคาสูงขึ้นมาก ชาวนามีความต้องการกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มั่นคง การใช้แรงงานเปลี่ยนมาจ้างแทนการลงแขกมากขึ้น รวมทั้งการใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น ทำให้การลงทุนสูงขึ้น แต่การทำนาส่วนใหญ่ก็ยังอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ทำให้ผลผลิตไม่ค่อยแน่นอน เช่นเดียวกับราคาก็ขึ้นลงตามปริมาณการผลิตในประเทศและราคาตลาดโลกกับนโยบายของรัฐบาล ผลก็คือชาวนาส่วนใหญ่เป็นหนี้ ยากจนและอดอยาก ผลที่ตามมาคือมีชาวนาต้องไปขายแรงงานทั้งในและนอกภาคเกษตรมากขึ้น และต่อมาได้ไปขายแรงงานถึงในต่างประเทศ **งานวิจัยลุ่มแม่น้ำสงคราม** มีเรื่องเดียว คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน ของ สุวิทย์ ชีรสอวดี ปี 2530 งานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีได้ยึดการศึกษาตามลุ่มแม่น้ำมีหลายเรื่อง คือ ชาวจีนในอำเภอสองแห่งของจังหวัดยโสธร : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ปี 2532 งานที่ใช้กรอบในการศึกษาแบบเดียวกัน คือ งานวิจัยของ สุวิทย์ ชีรสอวดี และชอบ ดีสวนโคก รวม 5 เรื่อง แม้ว่าบางเรื่องจะศึกษาในพื้นที่ต่างกันแต่ผลการวิจัยในสาระสำคัญได้ผลในทำนองเดียวกัน (จะแตกต่างกันเฉพาะในรายละเอียด) กล่าวคือ เศรษฐกิจในหมู่บ้านชนบทอีสานในยุคก่อนที่พืชเศรษฐกิจจะเข้ามา มีลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ มีการผลิตเพื่อกินใช้ในชุมชนเป็นหลัก การค้ามีอยู่น้อยมาก เพราะความไม่สะดวกในการเดินทางติดต่อกับเมือง อีกทั้งชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านมีอยู่บ้างเวลาเกิดภัยธรรมชาติ และเวลาขาดแคลนสินค้าบางชนิดที่ชุมชนของตนผลิตไม่ได้ เช่น เกลือ หม้อ ไห โอ่ง

ความสัมพันธ์กับรัฐมีน้อยมาก รัฐมิได้ช่วยในการพัฒนาหมู่บ้านเหมือนในยุคพัฒนา รัฐในยุคเก่ามีแต่ชุดรีดเอาแรงงาน ส่วย และต่อมาเป็นหนี้รัฐชูปการ เริ่มเก็บภาษีจากชุมชน ในยุคพัฒนาตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การนำพืชเศรษฐกิจ มี ปอ มันสำปะหลัง เข้ามาปลูก การเพิ่มขึ้นของประชากรสิ่งเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตลาด เกษตรกรพึ่งตัวเองไม่ได้ต้องพึ่งนายทุนและทางการ

ส่วนงานวิจัยของ ชุมพล แนวจำปา ชี้ให้เห็นว่าการสร้างทางรถไฟของรัฐบาลไทยมายังอีสานเป็นตัวการหนึ่งที่ทำให้เกิดการค้าในเมืองโคราชและชุมชนใกล้เคียงสถานีรถไฟ คนจีนเข้ามาทำการค้าในบริเวณดังกล่าวมากขึ้น ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงสถานีรถไฟมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ส่วนงานวิจัยของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ซึ่งศึกษาคนจีนในสุขาภิบาลกุดชุม และทรายมูล พบว่าคนจีนที่หลงเหลืออยู่ในสองเขตสุขาภิบาลแม้จะเป็นคนจีนรุ่นลูกหลาน และเหลนมีการแต่งงานกับคนไทยอยู่บ้าง มีการรับเอาวัฒนธรรมไทยเข้าไปมาก แต่ก็ยังคงคุมการค้าสำคัญของเขตดังกล่าวไว้และยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูลทางการเงินระหว่างเครือญาติเหมือนเดิม

นอกจากนี้ นิภากร กุลมาศย์ ได้ศึกษาสภาพเศรษฐกิจของชุมชนบัวใหญ่ พ.ศ. 2474-2506 เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนบัวใหญ่กลายเป็นศูนย์กลางการค้าข้าว ปอ และหมู เพราะเป็นสถานีรถไฟทำให้สะดวกในการขนส่งสู่ตลาดกรุงเทพฯ ตั้งแต่เปิดสถานีรถไฟในปี 2474 ประกอบกับการเข้ามาประกอบธุรกิจของพ่อค้าชาวจีน ทำให้การผลิตข้าวและการเลี้ยงหมูที่เคยผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า พ่อค้าชาวจีนบางรายค้าข้าวและหมูกับตลาดกรุงเทพฯ มีฉางข้าวและโรงสีตั้งใกล้สถานีรถไฟ ซึ่งมีพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวไทยออกไปรับซื้อข้าว หมู เป็ด ไก่ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน นำมาขายให้พ่อค้าในตลาด มีพ่อค้าที่ถ่วงค้ำข้าวควายกับคนภาคกลาง ทำให้เงินตราเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิต หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้เศรษฐกิจชุมชนได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดภายนอกมากขึ้น มีการผลิตปอสู่ตลาด นอกจากนั้นพ่อค้าจีนที่บัวใหญ่ได้ขยายกิจการธุรกิจสู่จังหวัดใกล้เคียง ทำโรงอัดปอและโรงสีที่ชัยภูมิ ขอนแก่น โรงเรือนที่ชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ และอุดรธานี แต่เมื่อมีการเปิดถนนมิตรภาพช่วงนครราชสีมา-ขอนแก่นใน พ.ศ. 2506 ทำให้สถานีรถไฟชุมทางบัวใหญ่ลดบทบาทลง เนื่องจากการใช้รถยนต์สะดวกรวดเร็วกว่า ชุมชนที่เคยค้ากับบัวใหญ่ก็หันไปค้ากับชุมชนอื่นที่ถนนผ่าน

1.7.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ผลงานวิจัยที่ศึกษาเป็นระบบ มีกรอบการศึกษาที่แน่นอน คือ กลุ่มของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการนำของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ ซึ่งได้วิจัยติดต่อกันมาตั้งแต่ปี 2527 จนถึงปี 2532 มีรายงานการวิจัยออกมา 8 เรื่อง มีหมู่บ้านที่ทีมที่ออกไปศึกษา

9 หมู่บ้าน 7 กลุ่มชาติพันธุ์ โดย 1 หมู่บ้าน คือ บ้านโนนตะแบก (นามสมมติ) จ. ชัยภูมิ เป็นบ้านไทย - ลาว, บ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านไทยดำ, บ้านอัมพวัน และบ้านคำแก่นคูณ จังหวัดนครพนม เป็นบ้านไทยญ้อ, บ้านว่น จังหวัดสุรินทร์ เป็นบ้านไทย-กวย, บ้านขมิ้น จังหวัดศรีสะเกษ เป็นบ้านไทย-เยอ, บ้านกอก จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านไทย-โซ่, บ้านมหาชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านภูไทย จะเห็นได้ว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษากระจายมากพอสมควร ทั้งอีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ ยังขาดการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทย - โคราชแท้ ๆ (บ้านโนนตะแบกเป็นกลุ่มไทย - ลาว กับไทย - โคราช) กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงในจังหวัดสกลนคร แต่เท่าที่ศึกษาไปแล้วก็นับว่าครอบคลุมกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของอีสานอันที่จริงการศึกษาวิจัย “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม” ที่ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะทำไปแล้วนั้น เป็นงานที่คล้ายคลึงกับงานวิจัย “ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสาน” ที่นำโดย ดร.มรว.อภิน รพีพัฒน์ ที่ทำมาก่อน เพียงแต่ว่างานของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข แต่ละพื้นที่ที่ใช้เวลาศึกษามากกว่า และศึกษาโดยใช้กรอบที่เหมือนกันหมดทุกพื้นที่ที่มีเป้าหมายที่ชัดเจนคือ มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ศึกษาลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ในขณะที่งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านกรอบที่ศึกษาไม่ชัดเจน วิธีการศึกษาและประเด็นการศึกษาแล้วแต่ความถนัดกับภูมิหลังของผู้ศึกษาซึ่งแตกต่างกันมาก งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้าน 7 เรื่องที่กล่าวมาแล้วของ จุฬารัตน์ อดิช่วงนิรันดร์ ซึ่งทำ 3 เรื่อง ทำได้ดีได้ลึกซึ้งกว่าอีก 4 เรื่อง ซึ่งให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป ผลการวิจัยของกลุ่ม ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ออกมาคล้ายกับผลการวิจัยของกลุ่มประวัติศาสตร์หมู่บ้านมาก เช่น ด้านเศรษฐกิจ ทุกชุมชนที่ศึกษาเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้มาเป็นแบบการค้ามากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของกลุ่มไทย-ลาวจะเปลี่ยนไปเร็วกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ด้านการเมืองผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) จะเปลี่ยนจากตัวแทนของชาวบ้านไปเป็นตัวแทนของรัฐมากกว่า ด้านวัฒนธรรมเปลี่ยนช้ากว่า 2 ด้าน ที่กล่าวมาแล้ว ยังคงใช้ภาษาพื้นเมือง ปัญหาสังคมในชุมชนมีมากขึ้นกว่าเดิม งานวิจัยของกลุ่มล่าสุดคืองานวิจัยของ สุวิทย์ ชีรสอวดี และ ชอบ ดิสนวนโคก เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลาง ก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ งานวิจัยเรื่องนี้เริ่มเก็บข้อมูลตั้งแต่ปี 2528 ถึงพฤษภาคม 2536 ได้ข้อสรุปว่า มีการอพยพจากชุมชนที่ประชากรหนาแน่นไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่มีประชากรเบาบาง ซึ่งมักอยู่ในพื้นที่สูงกว่าเดิม ส่วนมากจะอพยพจากอีสานกลางไปสู่อีสานเหนือ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในช่วงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (ก่อน 2504) คล้ายคลึงกันทั้งอีสานเหนือและอีสานกลาง คือ เป็นแบบพึ่งตนเอง พึ่งธรรมชาติ และพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติ การแลกเปลี่ยน

ค้าขายกับเมืองมีน้อยมาก เพราะชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่และการคมนาคมไม่สะดวก ความสัมพันธ์กับรัฐเป็นไปในลักษณะที่รัฐศรัทธาชุมชน โดยเอาภาษีส่วย ต่อมาก็เอาภาษีรัชูปการ ภาษีศึกษาพลี และเกณฑ์แรงงานจากชุมชนขณะเดียวกันก็ครอบงำทางวัฒนธรรม โดยการบังคับให้คนในชุมชนอีสานเรียนหนังสือไทยภาคกลาง การกระทำของรัฐดังกล่าวทำให้เกิดกบฏ โสกา พลตรี ขึ้นที่บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น ในปี 2483 ซึ่งก็ถูกทางการปราบปรามลงได้ การเปลี่ยนแปลงชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วหลังปี 2504 เมื่อประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมี 4 ปัจจัย คือ (1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร (2) นโยบายของรัฐและอิทธิพลของทุนนิยม (พืชเศรษฐกิจก็อยู่ในข้อนี้) (3) การรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ (4) การพัฒนาระบบคมนาคมและข้อมูลข่าวสาร ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เกษตรกรต้องพึ่งรัฐและนายทุนมากขึ้น ทั้งด้านการตลาด เงินทุน ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี เกษตรกรมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น เช่น พัดลม ตู้เย็น โทรทัศน์ จักรยานยนต์ แต่ก็มีหนี้สินมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ล้มเหลวในอาชีพเกษตรกรรม จึงหันไปทำอาชีพนอกภาค เกษตรมากขึ้น ด้านสังคมวัฒนธรรมยังมีการพูดภาษาถิ่น และเคารพผู้อาวุโสเหมือนเดิม ยังเลื่อมใสศรัทธา ยังเชื่อในกรรมเก่า นรก สวรรค์ แต่ปัญหาสังคมในชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม

งานวิจัยอื่น ๆ ที่อยู่ในกลุ่มนี้ บางเรื่องวิจัยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงหรือปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น วิจัยการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากถนน ของ เลิศ บรรเลงเสนาะ (2517) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและอาชีพของชุมชนบ้านเมืองหลัก ของ สุวิทย์ ชีรสอวาท และคณะ (2535) การเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวชนบท ของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (2535) กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ รูปแบบและการพัฒนา ของ อรรถ นันทจักร (2531) เป็นต้น

1.7.4 การคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน

การคงอยู่ของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะชุมชนเป็นสถาบันชีวิตของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ลองนึกดูว่าถ้าไม่มีชุมชน ชาวบ้านก็ไร้ที่ดิน ไร้บ้าน ไร้ญาติ ไร้งาน ไม่มีชุมชนก็ไม่มีวัฒนธรรม ไร้ชีวิตสังคม ชีวิตเขาสลายไป ในสังคมไทยเราไม่เหมือนในทางตะวันตก ซึ่งเมื่อเขาเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรมก็มีการแปรรูปชุมชนเป็นรูปแบบอย่างอื่นมารองรับ แต่ของเราเมื่อชุมชนหมู่บ้านสลายไปก็ไม่มีสิ่งใดมาทดแทน ทำให้ชาวบ้านมีความยากลำบากอยู่มาก เพราะฉะนั้นการคงอยู่ของหมู่บ้านมีความสำคัญมาก ลักษณะการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านในเวลาที่ยาวนาน มีลักษณะ 3 ประการ คือ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2529)

1. แรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชน คนไทยเป็นชาติที่มีน้ำใจ คุณลักษณะพิเศษนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเรามาเป็นเวลายาวนาน โดยคงลักษณะความเป็นชุมชนบุพกาลหมู่บ้านเอาไว้และระบบนั้นก็ต่อเนื่องมา ในอดีตทางการผลิตการเข้าครอบครองที่ดินต้องผ่านการเข้าเป็น

สมาชิกของชุมชน เราต้องเป็นญาติหรือต้องมีความสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้าน เราจึงจะเข้าไปทำการผลิตในที่นั้นได้ มีการช่วยเหลือกันระดับหมู่บ้านที่ชัดเจน ทางด้านการทำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว หักถดถอม จับปลา ค้าขาย ของเหล่านี้มีการทำร่วมกันระดับหมู่บ้าน ซึ่งทำให้ความคงตัวของหมู่บ้านหรือแรงเกาะเกี่ยวภายในมีสูง ทางด้านสังคม การปลูกเรือน แต่งงาน งานศพ ทำบุญ บวชนาค การป้องกันอันตรายต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นการทำร่วมกัน

2. การคงอยู่ของทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เป็นเวลาอันยาวนาน ผู้เฒ่าผู้แก่ในชนบทมักจะพูดกันถึงความอุดมสมบูรณ์ในชนบท เช่นว่า ถ้าเผื่อจะกินแกงปลาตำน้ำพริกไว้ก่อนได้เลยแล้วค่อยไปจับปลามา แม้ในปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์นี้กำลังจะหมดไป แต่ในประเทศไทยเราก้ใช้เวลานานกว่าที่จะเริ่มเกิดปัญหานี้ไม่เหมือนบางประเทศ เช่น ในลาตินอเมริกา ที่ปัญหาการสูญเสียที่ดินและปัญหาการไม่มีทรัพยากรธรรมชาติรองรับชุมชน เป็นปัญหาหนัก

3. รัฐศักดินาหรือรัฐเจ้าขุนมูลนายของเรา ไม่ได้เข้าไปจัดการในหมู่บ้านเหมือนเจ้าขุนมูลนายในยุโรป ที่ไปตั้งคฤหาสน์และเป็นเจ้าของที่ดิน ประเทศไทยเพียงแต่ไปเอาทรัพยากรในหมู่บ้านออกมา แต่ปล่อยให้หมู่บ้านคงไว้เช่นเดิม เช่นเดียวกับระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นจากภายนอก ไม่ได้เกิดขึ้นภายใน เพียงถ่ายเททรัพยากรจากหมู่บ้าน หมู่บ้านจะคงอยู่อย่างไรก็ได้

ทั้ง 3 ข้อ ที่กล่าวมา เป็นการคงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน ในช่วงยาวนานของประวัติศาสตร์ไทย การพัฒนาชุมชนควรเน้นเรื่องการพึ่งพาตนเองได้ของชุมชน ให้ชุมชนได้ทำอะไรโยงโยกันภายในชุมชนเองมากขึ้น แทนที่จะแนะนำให้ชุมชนพึ่งแต่ภายนอก เพราะสิ่งนี้จะสอดคล้องกับทรัพยากร และเป็นสิ่งที่ชุมชนจะควบคุมได้

บทที่ 2

อีสานใต้ในอดีต

2.1 สภาพภูมิศาสตร์

2.1.1 ที่ตั้ง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ตั้งอยู่ในบริเวณตอนใต้ของภาคอีสาน ประกอบด้วย 5 จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ในปัจจุบัน มีพื้นที่ประมาณ 41,678,728 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 36 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่บริเวณแอ่งโคราช อาณาเขตของอีสานใต้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกสุดของประเทศไทยทางด้านทิศตะวันตกจดแม่น้ำโขง ต่อเขตแดนประเทศลาว ด้านทิศใต้จดเทือกเขาพนมดงรักต่อเขตแดนเขมร ด้านทิศตะวันตกจดจังหวัดลพบุรี นครนายก และสระบุรี ส่วนด้านทิศเหนือจดจังหวัดชัยภูมิ ร้อยเอ็ด ยโสธร อำนาจเจริญ มหาสารคามและขอนแก่น รายละเอียดในแผนภาพที่ 2.1

แผนภาพที่ 2.1 แผนที่ที่ตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

2.1.2 ทิวเขาที่สำคัญของภาคอีสานใต้

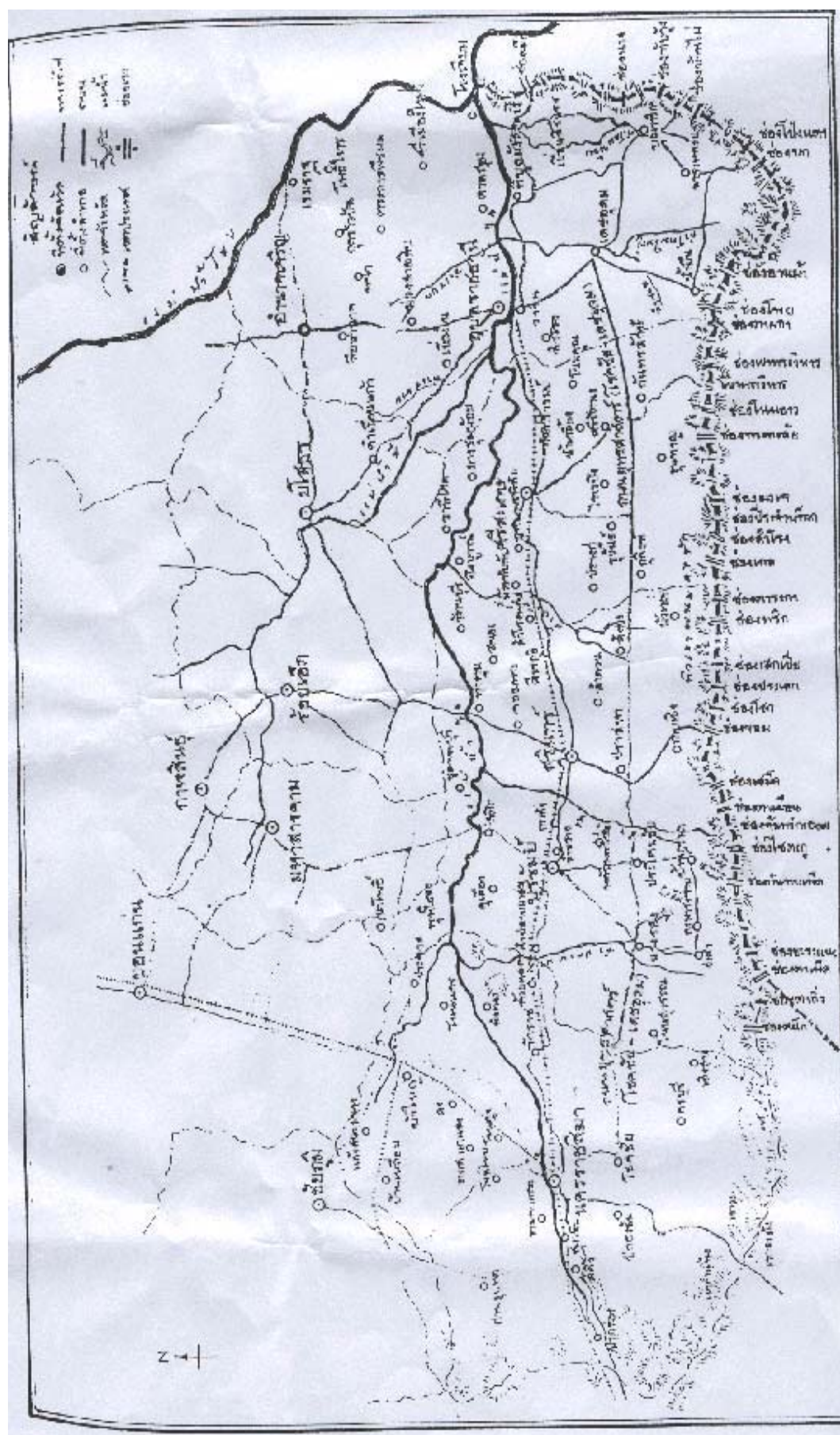
ทิวเขาที่สำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้มี 2 ทิวเขา คือ ทิวเขาสันกำแพง และ ทิวเขาพนมดงรัก

ทิวเขาสันกำแพง เป็นทิวเขาที่เริ่มจากเขาเขียว อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก ผ่านเขตปกครองอำเภอปากช่อง ปักธงชัย ทรัพย์บุรี จังหวัดนครราชสีมา อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ไปสุดทิวเขาที่ช่องตะโก มีความยาว 185 กิโลเมตร มีลูกเขาและช่องเขาที่สำคัญ ดังนี้ เขาแหลมเขาโป่งฉนวน เขากำแพง เขาละมั่ง และช่องตะโก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลมากมาย เช่น ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำปลายมาศ ลำมูล ลำนางรอง

ทิวเขาพนมดงรัก เป็นทิวเขาที่เริ่มจากช่องตะโก ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ กับอำเภอตาพระยา และอำเภออรัญประเทศ ยาวไปทางตะวันออกเป็นเส้นแบ่งเขตแดนไทย-กัมพูชา ทอดยาวไปจนถึงปากแม่น้ำมูลฝั่งขวาในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตไทยกับลาว รวมยาว 544 กิโลเมตร ทิวเขาพนมดงรักมีช่องเขาและลูกเขาที่สำคัญหลายแห่ง ดังนี้ ช่องบะระณะ ช่องตาเพ็ด ช่องกันทบเพ็ด ช่องไช้ตะกู ช่องตาหมื่น ช่องเสม็ด ช่องกรง ช่องแหว ช่องกันเทิง ช่องตาเล้ง ช่องโค่นแก้ว ช่องปลดต่าง ช่องวะยี่ ช่องจอม ช่องโชค ช่องเสกเยี่ย ช่องกูน ช่องพริก ช่องตารการ ช่องเกล ช่องลำโรง ช่องเปรี้ยจ้ามือก ช่องหัวเสา ช่องเม้งจา ช่องพระพลัย ช่องโนนอาว ช่องบก ช่องเขาพระวิหาร เทพพนมแม่ไก่ เขาพนมดงรัก เขาพรหมวิหาร และเขาดงรัก ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสาขาแม่น้ำมูลมากมาย เช่น ลำชีน้อย ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ห้วยขยุง ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย เป็นต้น

2.1.3 แม่น้ำที่สำคัญของอีสานใต้

แม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำหลักของอีสานใต้ ยาว 641 กิโลเมตร เกิดจากลำน้ำเล็กที่เกิดจากเทือกเขาตองพระยาเย็น เทือกเขาสันกำแพง และเทือกเขาพนมดงรัก ไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านท้องที่อำเภอปักธงชัย จักราช โนนสูง พิมาย ชุมพวง แล้ววกไปทางทิศตะวันออกเข้าเขตจังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านอำเภอพุทไธสง สตึก เข้าเขตจังหวัดสุรินทร์ผ่านอำเภอชุมพลบุรี ท่าตูม รัตนบุรี เข้าเขตจังหวัดศรีสะเกษผ่านอำเภอรามันไปสกล อำเภอเมือง กันทรารมย์ เข้าเขตจังหวัดอุบลราชธานีผ่านอำเภอเมือง วารินชำราบ พิบูลมังสาหาร และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม สาขาสำคัญของแม่น้ำมูล คือ แม่น้ำชี ลำชี ลำตะคอง ลำเชียงไกร ลำแะ ลำพระเพลิง ลำมูลบน ลำนางรอง ลำพลับพลา ลำเสียว ลำสะเทต ลำเซบาย ลำเซบก ห้วยทับทัน ห้วยขยุง ห้วยสำราญ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ลุ่มแม่น้ำมูลเป็นที่ราบที่กว้างใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กินพื้นที่ 70,100 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 41.5 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเขตที่ปลูกข้าวมากที่สุดของประเทศและเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มากที่สุดในภาคและคุณภาพดีที่สุดในโลก

แผนที่ 2.2 แผนที่พื้นที่สถานี

แหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ที่มีอยู่แล้ว ได้แก่ เขื่อนลำนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ และเขื่อนสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนลำนางรองพื้นที่ของจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งอำนวยการประโยชน์ให้แก่ประชาชนในพื้นที่ได้มาก ส่วนอ่างเก็บน้ำขนาดกลางและขนาดเล็กแม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมากแต่ก็ยังไม่ทั่วถึงและยังไม่สามารถอำนวยการประโยชน์ให้ประชาชนได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะขาดระบบคลองส่งน้ำที่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับประชาชนขาดความเข้าใจในการนำน้ำเข้ามาใช้ให้เป็นประโยชน์สูงสุด ในฤดูฝนอิทธิพลจากพายุโซนร้อนพัดพาดผ่านจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตกและอิทธิพลจากของความชุ่มชื้นของป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่อื่นของภาคแต่การขาดแหล่งเก็บน้ำที่มีประสิทธิภาพ ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้รับจึงลดต่ำลงในฤดูหนาว และฤดูร้อนประชาชนจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น

2.2 กลุ่มชาติพันธุ์เดิมในอีสานใต้

เดิมพื้นที่อีสานใต้เมื่อก่อนจุลศักราชได้ 1,000 ปี (พ.ศ. 2181) ก็เป็นทำเลป่าดง ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนป่า อันสืบเชื้อสายมาแต่ขอม ต่อมาเรียกกันว่าพวกข่า ลัวะ กวย พื้นที่ภูมิประเทศบางแห่งก็เป็นที่ราบ บางแห่งก็เป็นที่ดอนมีป่าไม้ประปราย ส่วนใหญ่ทำการเกษตรไม่เต็มที่ดังที่ เจมส์แมคคาร์ซี (พระวิภาควรรดล) เจ้ากรมแผนที่คนแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ออกเดินทางออกไปกับกองทหาร ประมาณ พ.ศ. 2427 เพื่อปราบโจรจีนฮ่อเข้ามาปล้นสะดมหัวเมืองชายแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อทำแผนที่รายทางในภูมิภาคจากสระบุรีไปจนถึงหนองคาย ว่า....

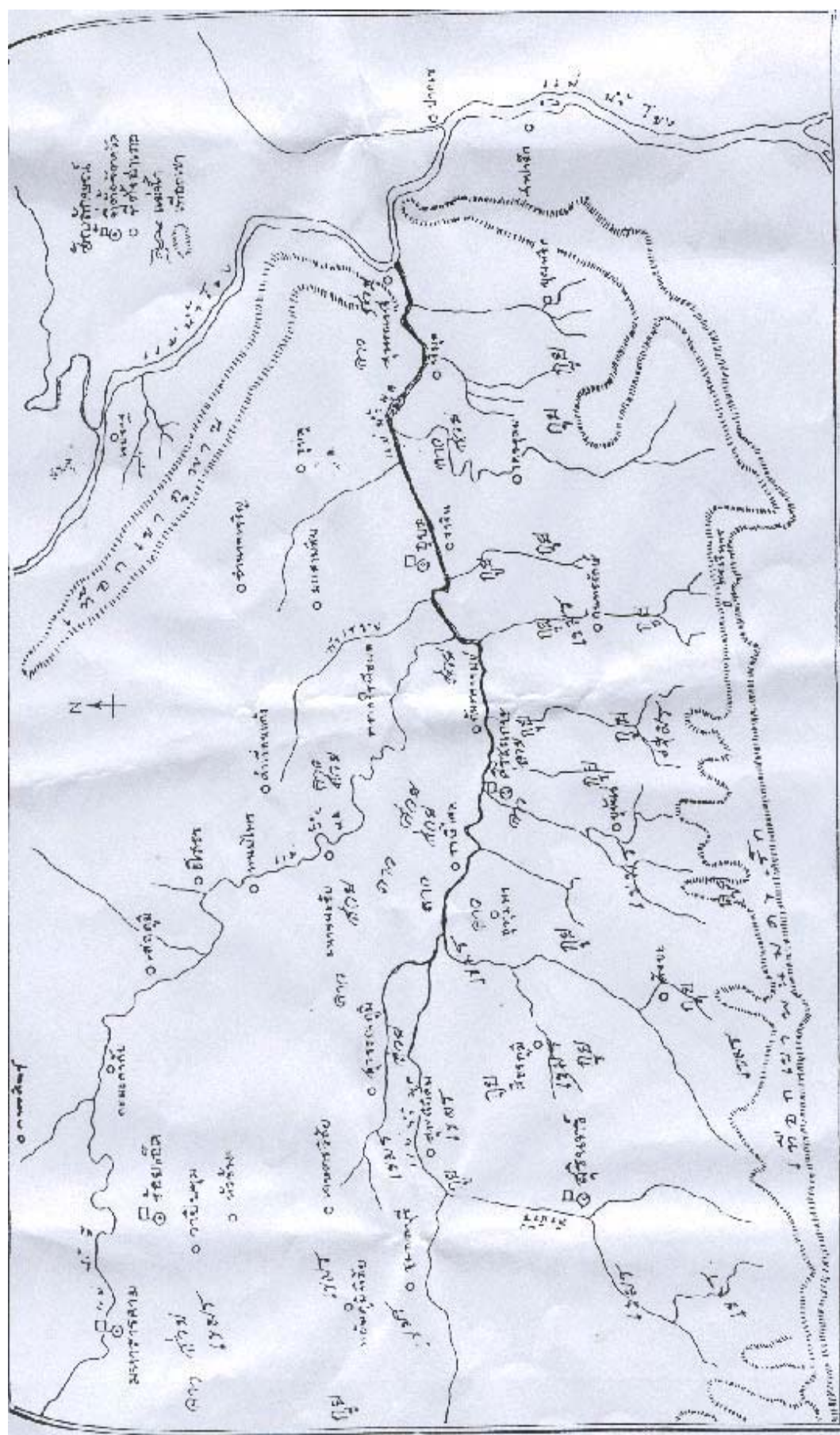
“.....ภูมิทัศน์โดยรอบก็แลดูงามตา เมื่อยามรุ่งสางเรามาถึงทุ่งหญ้ากว้างมีหมูไม้ใหญ่ขึ้นเป็นกระจุกประปราย ที่ขอบฟ้าเป็นแนวป่าทึบ ที่ใดเป็นหมู่บ้านก็แลเห็นต้นหมากพร้าวมะพร้าวสูงระหง ยิ่งเดินต่อไปป่านั้นก็ค่อยโปร่งกลายเป็นทุ่งราบและมีต้นผลไม้ขึ้นเป็นหมู่ คูเป็นแหล่งที่เหมาะสมสำหรับล่าสัตว์อย่างยิ่ง เพราะตามบึงบางแห่งนั้นมีนกนานาชนิด ควายที่เห็นมีผู้บอกว่าเป็นควายป่า.....”

ส่วนความเป็นมาของผู้คนในบริเวณอีสานใต้ที่ปรากฏหลักฐานพบว่า ได้มีผู้คนได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนมานานแล้ว จากหลักฐานตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนโบราณของการถ่ายทางอากาศของทิวา สุภจรรยา และผ่องศรี อนาสิน พบว่ามีชุมชนโบราณระดับหมู่บ้านอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ที่ปรากฏบริเวณอีสานใต้ก็มีอยู่หลายแหล่ง อาทิ ชุมชนโบราณที่บ้านไพรขลา ตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนโบราณที่บ้านแดก ตำบลแดก อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ชุมชนโบราณที่บ้านก้านเหลือง ตำบลขามใหญ่ อำเภอ

เมืองอุบลราชธานี ปรากฏว่าภาษาชนเผ่าสืบลมมีลายเชือกทาบลายเขียนสี และลายเส้นภาษาชนเหล่านี้อาจใช้ในประเพณีการฝังศพครั้งที่ 2 อันแสดงว่าชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันนี้ได้มีการยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างร่วมกัน (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 2535)

ชุมชนบ้านเมืองบริเวณอีสานใต้ได้พัฒนาเพิ่มขึ้นอีกระดับหนึ่งโดยชุมชนในแถบนี้ได้ถูกรอบงำภายใต้อารยธรรมจากภายนอกเข้ามาประปนที่บ่งชี้ให้เห็นชัดคือ การยอมรับหลักการทางศาสนาความเชื่อที่เป็นพุทธศาสนา และพราหมณ์ ซึ่งพุทธศาสนาในบริเวณอีสานใต้นี้ได้มีความสัมพันธ์กับศิลปกรรมแบบทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนศาสนาพราหมณ์ฮินดูได้รับจากอาณาจักรเจนละ และขอมเมืองพระนคร ทางด้านอักษรภาษานั้นก็รับมาพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาและความเชื่อดังเช่นอักษรปัลลวะ (พุทธศตวรรษที่ 12-16) เช่น ที่ปราสาทภูมิโปน ตำบลม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ทองเหลือง บุญพร้อม ได้ศึกษาพบว่ามีศิลาจารึกหลายชิ้นหลายหลักเป็นอักษรปัลลวะอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 โดยเฉพาะจารึก สร.11 ซึ่งเป็นสาขาศิลปะแบบเขมรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยที่สร้างในสมัยเจนละตอนต้น (ทองเหลือง บุญพร้อม 2536) นอกจากนี้ยังมีอักษรขอมโบราณหรืออักษรขอมสมัยพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 16-18) เช่น ปราสาทหินวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ มีจารึกภาษาขอม 23 บรรทัด (รัช ปุณโณทก 2532) ต่อมาชุมชนไต - ลาว กระจายตั้งถิ่นฐานริมฝั่งโขงประเทศลาวและทางอีสานระยะแรก ๆ ชุมชนบ้านเมืองตั้งอยู่ทางแอ่งสกลนครก่อนแล้วจึงขยายเข้าสู่แอ่งโคราช ที่สำคัญได้แก่เมืองท่ง (เมืองสุวรรณภูมิ) เมืองร้อยเอ็ด ชุมชนที่ห้วยแจะแม่ และคอนมดแดง ภายหลังคืออุบลราชธานี ในขณะเดียวกันอาณาจักรกัมพูชาเสื่อมลง เมื่อสิ้นพุทธศตวรรษที่ 18 บริเวณเขตลุ่มน้ำมูลตอนบน ซึ่งมีพินัยเป็นศูนย์กลางก็ลดความสำคัญลงด้วย มีการขยายตัวของรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น อโยธยา และสุวรรณภูมิ เข้าไปครอบงำจนเกิดกลุ่มของชาวไทยโคราชขึ้นมาแล้วต่อมาสร้างเมืองนครราชสีมาขึ้นเป็นเมืองสำคัญ

อย่างไรก็ตามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 22 - 23 ลงมานั้นก็มีกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ ๆ เคลื่อนย้ายจากบ้านเมืองต่าง ๆ เข้าตั้งหลักแหล่งในภาคอีสานใต้กันอยู่เรื่อย ๆ ไม่ใช่เฉพาะพวกลาวหรือล้านช้างแต่เพียงพวกเดียว ยังมีพวกชาติอื่น ๆ ด้วย เช่น พวกกูย หรือส่วย ซึ่งเป็นพวกที่จับช้างเลี้ยงช้าง และพวกเขมรอีกหลายกลุ่ม เข้ามาตั้งหลักแหล่งแถบอีสานใต้จนถึงช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 - 4 นับถึงปัจจุบันดินแดนอีสานใต้ทั้งหมดมีชนกลุ่มใหญ่ ๆ อาศัยอยู่คือ พวกเขมร ลาว กูย และไทยโคราช (ศรีศักร วัลลิโภดม 2532) รายละเอียดชุมชนเผ่ากูย เขมร และลาวในอีสานใต้ ดังแผนภาพที่ 2.3

แผนภาพที่ 2.3 แผนท่บริเวณชุมชนฝ่่าย เขมร และลาวในอีสานใต้

1.3 ประชากร

อีสานใต้มีเนื้อที่ทั้งหมด 41,678,728 ไร่ เป็นเขตพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่นมาก มีประชากรคิดเป็น 1 ใน 3 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีประชากรทั้งหมด จำนวน 8,628,857 คน เพิ่มขึ้นจากปี 2522 ร้อยละ 32 รายละเอียดในตารางที่ 2.4

ตารางที่ 2.4 การแบ่งเขตการปกครอง และประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้

จังหวัด	เนื้อที่ไร่	อำเภอและกิ่งอำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	อบต.	ประชากร	
						2544	2522
1. นครราชสีมา	12,808,728	25	281	3,186	281	2,546,311	1,886,192
2. บุรีรัมย์	6,451,178	23	189	2,212	189	1,488,278	1,107,818
3. สุรินทร์	5,077,531	17	159	2,030	159	1,383,156	1,001,075
4. ศรีสะเกษ	5,524,985	22	204	2,399	204	1,443,766	1,066,287
5. อุบลราชธานี	11,816,306	25	219	2,502	219	1,767,346	1,429,128
รวม	41,678,728	145	1,052	12,329	1,052	8,628,857	6,490,500

ที่มา : สมุดรายนามสถิติจังหวัด พ.ศ. 2544

2.4 สภาพเศรษฐกิจ

อาชีพของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงไหมและเลี้ยงสัตว์ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง ในด้านรายได้เฉลี่ยต่อหัวภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่ำที่สุด

โครงสร้างการผลิตของภาคอีสาน ร้อยละ 39.1 เป็นการผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะส่วนใหญ่เป็นการกสิกรรมถึงร้อยละ 32.6 ส่วนการปศุสัตว์ การประมงและป่าไม้มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 5.6 0.7 และ 0.2 ตามลำดับ การผลิตนอกภาคเกษตร ซึ่งมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 61.9 นั้น ที่สำคัญได้แก่การค้าส่ง ค้าปลีก ซึ่งมีสัดส่วนร้อยละ 21.3 การบริการ และการอุตสาหกรรม มีสัดส่วนร้อยละ 8.9 และ 7.1 รวม 3 สาขานี้เป็นสัดส่วนร้อยละ 37.3 ใกล้เคียงกับสัดส่วนทางการเกษตร ส่วนสาขาการผลิตอื่น ๆ ที่เหลือได้แก่เหมืองแร่ การคมนาคมขนส่ง การก่อสร้าง ไฟฟ้าและประปา ธนาคาร และการประกันภัย ที่อยู่อาศัย การบริหาร และการป้องกันประเทศ รวมแล้วมีสัดส่วนร้อยละ 23.6 ของมูลค่าการผลิตของภาค

ด้านการเกษตร ส่วนใหญ่เป็นกสิกรรม มีพืชหลักที่สำคัญเพียง 5 ชนิด คือ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย และปอ การปลูกพืชดังกล่าวส่วนใหญ่ต้องอาศัยดินฟ้าอากาศ ภาคอีสานได้ด้านการเกษตร พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ยังต้องอาศัยน้ำฝนเป็นสำคัญ แต่ภาวะ การตกของฝนในภาคนี้มีคามไม่แน่นอน ส่วนใหญ่ฝนมักจะทิ้งช่วงการตกต้องฤดูกาลเพาะปลูก โดยจะไปตกหนักตอนปลายฤดูเพาะปลูก เป็นระยะสั้น ๆ เป็นประจำเกือบทุกปีทำให้ผลผลิตทางการเกษตรที่ได้มีปริมาณไม่แน่นอนและส่งผลกระทบต่อผลผลิตและรายได้ส่วนรวม ทำให้รายได้ส่วนรวมไม่แน่นอนตามไปด้วย นอกจากนี้ปัญหาเรื่องน้ำซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่แล้วยังมีปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และดินเค็ม ปัญหาเกษตรกรขาดความรู้ในการทำการเกษตรที่ถูกวิธี ขาดเงินทุนที่จะพัฒนาที่ดินของตนเอง ปัญหาเหล่านี้ทำให้ผลผลิตต่อไร่อยู่ในเกณฑ์ต่ำ ประชากรส่วนใหญ่ที่มีอาชีพการเกษตรตกอยู่ในฐานะยากจน และมีรายได้เฉลี่ยต่อคน ต่อปีต่ำกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ

2.5 วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ

อีสานได้มีวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานาน มีการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมหลายกระแส ทั้งวัฒนธรรมเขมร วัฒนธรรมไทยลาว โดยได้รับอิทธิพลทางด้านความเชื่อทั้งจากศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู อีกทั้งยังเคยเป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนหลายเชื้อชาติได้แก่ ไทยกวย ไทยเขมร ไทยลาว และไทยโคราช แต่ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติทั้งหมดนี้ได้หล่อหลอมจิตใจอย่างกลมกลืนให้เป็นวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างให้คนละจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้คนทำคุณงามความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีฮีตมียกอยู่เรียกว่าฮีตสิบสองคองสิบสี่ ฮีตสิบสองของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสองเดือน แต่ละเดือนมีงานประเพณีของมันเองอยู่ กฎเกณฑ์กติกาสังคมอีสานวางไว้แต่สังคมบรรพบุรุษมา

เดือนอ้าย ให้เสียลานเฮ็ดป่าแดก ให้ลงแขกเกี่ยวข้าวมนต์พระเจ้าเข้ากรรม

เดือนยี่ บ่ายเอาคนหลาวขนเงินเข้า โสมลานรวมใหญ่ม้างแล้วดีฟาดฟุ้ง เป็นกุ่มแล้วก่อนบุญเหลือจากนั้นให้ขนขึ้นใส่เย็บ

เดือนสาม ให้เอาบุญเฮือน ให้เอาบุญสู่ขวัญข้าว บุญประทายข้าวเปลือก เพิ่งมาจะก็เข้าบูรณเว้าฮีดคอง

เดือนสี่ ให้เอาบุญพระเวส ตั้งศาลอุปคุตรเพียงตา ทำบุญหาคนตายย้ายให้ถึงท่าน

เดือนห้า ยามสงกรานต์เดือนห้าให้ฮอดสงพ่อแม่ แหนางสงกรานต์ สรงน้ำพระประธานบายศรีพระผู้เฒ่า โบราณเว้าฮีดคอง

เดือนหก วิชาขาบอกไว้ บั้งไฟใหญ่ถวญถน แห่บวชแห่พระหม่อมขนั้นสำเร็จเจ้ายาชา
ยาคุเฒ่า ได้เหนื่อยาคุใหญ่ ยาคุพระลูกแก้ว พระหลักคำ

เดือนเจ็ด ให้เอนบุญเบิกบ้านปิดเป่าภัยพิบัติ ดอกหลักปีหลักเดือน บวงสรวงมเหศักดิ์
หลักเมืองทั่วแดนตาคุ้ม (หลาย ๆ คนใส่ ตุ่มบ้านตุมเมือง) เตรียมตักกล้าไถหุดนาเฮ็ดไส้

เดือนแปด เตรียมเอาผ้ากาสาเทียนรูปไปฟังธรรมทุกคำเช้า เอาผ้าอาบน้าฝนไปถวายพระ

เดือนเก้า อันว่าปฐพีพื้นมีคุณอันอนเก ประดับดินบอกเบื่องบุญให้ส่งถึงเอนบุญ
ข้าวประดับดิน

แผ่นดินมีคุณอนันต์เอนก ถึงเดือนเก้า ปลุกข้าวก็ได้กิน ปลุกหญ้าก็ได้กินเลยทำบุญ
ข้าวประดับดิน ทำแล้วเอาข้าวไปฝังเป็นการให้อาหารแก่ดิน พุดทุกวันนี้คือเอาฝุ่นไปใส่ดิน เอา
ปุ๋ยใส่ดิน แต่ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี

เดือนสิบ ถึงเดือนสิบมาสอดแล้วให้เอนบุญข้าวสาก ฟังเทศน์ลำพำพร้อมถวญผ้า
หมุ่งสงฆ์ลำกาคำ ลำสินชัย ลำสังข์ทอง ลำหอมสุ ลำการเกษ เช่น ลำกาคำ “บัดนี้จะกล่าวถึงกาคำ
น้อย...” เทศน์ลำเดือนสิบ บุญข้าวสาก

เดือนสิบเอ็ด ให้สานกระเปียด กรอกน้ำมัน ฝั้นฝ้าย ช่วยดินกาบฐาพระยาภาเฝือก ตัก
บาตรเทโว กวนข้าวทิพย์พำพร้อมถวญผ้าห่มหนาว

เดือนสิบสอง ให้เอนบุญข้าวเฒ่า นำกฐินไปทานทอดฮิตสิบสองกองโบราณกล่าวเว้าตัวเจ้า
ให้ลำน้า

นอกจากนั้นยังบัญญัติคองสิบสี่ไว้อีก คองสิบสี่มีดังนี้

หนึ่ง ผลผลิตได้ให้เอาไปทำทานก่อน เอาไปวัดก่อน

สอง ล้อมรั้วบ้าน บ้านหมายถึงหมู่บ้าน ไม่ใช่เรือน ล้อมรั้วบ้านหมายถึงความสามัคคี
กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ล้อมไว้หมดบ้าน (หมู่บ้าน) ไม่ให้ต่างคนต่างอยู่

สาม ล้างดินแล้วจึงขึ้นเรือน

สี่ คาสั่งเจ้าอย่าได้โลกโลโก ให้อยู่ในปัจจยสี่ ให้พอดี อย่าได้โลก

ห้า สมมาผิวเมยถึงวันศีลห้า เหมือนที่พระผู้น้อยไปขอขมาพระผู้ใหญ่ คือ การขอขมา
โทษกันและกันระหว่างผิวเมยลูก

หก สมมาก่อนเส้าผิงไฟให้ขอโทษ ไฟเปรียบเสมือนสิ่งทีบริสุทธิ

เจ็ด ทำความสะอาดเรียบร้อยแล้วจึงเข้าบ่อนอน เดี๋ยวนี้คนไม่รู้ฮิตเกาคองหลัง กินแล้ว
ตอนเย็นหมกไว้ก่อน แชน้ำไว้เกิดโรคเกิดภัย ทำความสะอาด ล้างถ้วยชาม ทาแป้งแต่งตัว หวี
ผม แล้วจึงเข้านอน

แปด ลูกแต่เช้าเตรียมตักบาตรอาหาร

เก้า ยามพระสงฆ์เดินมาอย่าเหยียบเงาให้หนีเว้น

ลิป ของทานนั้นอ้างเป็นเดนหรือเศษ เงี้ยกินให้หลิกเว้นให้สิดเกิดมี
 ลิบเอ็ด ให้เจ้าเก็บดอกไม้มาและเทียนรูป ไปฟังธรรมทุกค่ำเช้ายามพระเจ้าเข้ากรรม
 ลิบสอง อย่าร่วมเพศยามเมื่อวันสิด วันสำคัญให้หลิกไกลละเว้น
 ลิบสาม ถึงเดือนห้าให้ขอขมาพ่อแม่ ทั้งเฒ่าแก่เพื่อนบ้านมาร้ายสิดหลิกไกล
 ลิบสี่ ให้เจ้าได้สมมาหมู่เทวดา ในครัวเรือนให้สูงเฮื่องเหลื่องเรื่อง ไฟผู้ทำตนได้ตามสิด
 ลิบสองคองลิปสี่ บุญหากมีมากล้นเพราะคนผู้สิดคอง

มรดกอันล้ำค่าในบริเวณอีสานใต้ที่ตกทอดสู่ลูกหลานในปัจจุบัน เช่น ปราสาทหินและศาสนสถานเทวาลัยที่ยิ่งใหญ่สวยงามที่สุดในยุคเดียวกัน คือ ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทศีขรภูมิ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเมืองต่ำ เป็นต้น ด้านชุมชนโบราณเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนที่อาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นประมาณ 1,000 - 2,000 ปี ปัจจุบันสามารถพิจารณาได้จากคูน้ำ คันดินล้อมรอบเป็นทรงกลมตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตลุ่มแม่น้ำมูล

ด้านภาษา - วรรณกรรม มีประชากรพูดภาษาหลายภาษาผสมผสานกันแม้แต่หมู่บ้านเดียวกันก็พูดทั้งภาษาเขมร กูย ลาว และไทยโคราช ภาษาเหล่านี้ได้ตกมาสู่ลูกหลาน พิจารณาได้จากภาษาพูดประจำวันที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและมีการจารึกในแผ่นศิลา ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีบริเวณอีสานใต้เป็นเขตที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีมากมาย คือการละเล่น การแสดงพื้นบ้าน พิจารณาได้จากงานประเพณีขึ้นเขาพนมรุ้ง

ประเพณีหมกรรมว่าอีสาน ประเพณีบุญบั้งไฟ แห่เทียนพรรษา และประเพณีแข่งขันเรือยาวประจำปี เป็นต้น นอกจากนี้สถาบันการศึกษา มีการจัดกิจกรรมแสดงเพื่อชี้ให้เห็นลักษณะวัฒนธรรมโดยเฉพาะสถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ สุรินทร์และอุบลราชธานี มีศูนย์วัฒนธรรมอีสานใต้เพื่ออนุรักษ์ส่งเสริมพัฒนาและเผยแพร่วัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านของท้องถิ่นโดยการนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้เกิดความรัก ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น โดยการอาศัยศิลปวัฒนธรรม ประเพณีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างดี ได้แก่ การแสดงพื้นบ้านมีหมอลำเจริ่ง กันตรึม เพลงโคราช วัฒนธรรมทางหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น การทำบายศรี การทอผ้าสาวไหม การแกะสลักเครื่องเงิน เครื่องทองเหลือง และแกะสลักหิน เป็นต้น

หมอลำ การแสดงที่เป็นประเพณีการบันเทิงที่สำคัญของเมืองอุบล จนเมืองอุบลได้ชื่อว่า เป็น “เมืองหมอลำ” มีบันทึกไว้ว่าหมอลำคุณ (ชาย) และหมอลำจอมศรี (หญิง) ได้รับการบันทึกลงแผ่นเสียงเป็นครั้งแรกของประเทศไทย (ธิดา สาระยา 2536) หมอลำทองมาก จันทะลือ ได้รับยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2529 หมอลำเคน ดาเหลา ชาวอุบล ได้รับการยกย่องเป็นศิลปินแห่งชาติอีกคนหนึ่งในปี พ.ศ. 2534

ปัจจุบันมีผู้รวบรวมรายชื่อคณะหมอลำได้ประมาณ 300 คณะแล้ว บางคณะได้สร้างผลงานเพลงเป็นที่รู้จักกันดี เช่น วงดนตรีเพชรพินทอง หัวหน้าวงคือ นพดล ดวงพร ซึ่งได้รับความยกย่องว่าสามารถประยุกต์ศิลปะการแสดงพื้นบ้านให้เข้ากับสมัยนิยม เช่น ใช้พิณ และใช้พิธีกรพูดภาษาท้องถิ่นอีสาน พ.ศ. 2532 วงดนตรีเพชรพินทองจึงได้รับยกย่องให้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม

ประเพณีแห่เทียนพรรษา

ตามประวัติมีอยู่ว่าเดิมชาวเมืองอุบลไม่มีการหล่อเทียนแห่เทียนเช่นปัจจุบัน ชาวบ้านฟันเทียนไปถวายพระหรือหาน้ำมันเครื่องไทยทาน และผ้าอาบฝนไปถวายพระ

การแห่เทียนเป็นวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ซึ่งให้ทำขึ้นแทนแห่บังไฟ การทำเทียนได้พัฒนาตามลำดับ ช่างฝีมือได้ตกแต่งเทียนและประดับฐานต้นเทียนให้สวยงาม จนกระทั่งผู้คนเริ่มเห็นความสำคัญในการทำและแห่เทียนพรรษา ทางจังหวัดได้ส่งเสริมให้งานเข้าพรรษาเป็นงานประจำปี ตั้งแต่หลังปี พ.ศ.2495 ประเพณีการแห่เทียนพรรษาได้ก่อเกิดช่างฝีมือของเมืองอุบลหลายคนด้วยกัน เช่น นายโพธิ์ ส่องศรี นายสวน คุณผล นายอารี สีนสวัสดิ์ นายประดับ ก้อนแก้ว นายคำหมา แสงงาม นายอุส่าห์และนายสมัย จันทรวิจิตร ส่วนการทำต้นเทียนนั้นก็ยังมีทั้งแบบพิมพ์และแบบแกะสลัก (ธิดา สาระยา 2536)

งานบุญบังไฟ

งานบุญบังไฟเป็นประเพณีเก่าในอีสานสิบสองกองสิบสี่ เป็นพิธีกรรมสำคัญ นิยมกันในหมู่พวกไทย - ลาว เรียก บุญบังไฟ นับเป็นพิธีกรรมในสังคมเกษตร เพื่อขอฝนเรียกร่องให้ฝนคลบนาคาฝนตกต้องตามฤดูกาล ในการประกอบพิธีกรรมมีการแห่สัญลักษณ์ที่หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน เพศหญิงกับเพศชาย อันจะก่อเกิดเป็นพลังแห่งชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ เช่น ไห้ว และแห่บังไฟไปยังศาลผีปู่ตา คือผีบรรพบุรุษ และเทพารักษ์ประจำหมู่บ้าน

จึงเห็นได้ว่างานแห่บังไฟซึ่งเป็นงานประเพณีเดือนหกหรือเดือนเจ็ดนั้นเดิมไม่ใช่ประเพณีในพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังได้แปรเปลี่ยนเป็นงานบุญในลักษณะของพุทธศาสนาชัดเจนขึ้น แม้จะมีการจัดขบวนบังไฟแห่ไปบวงสรวงศาลหลักเมือง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่สถิตเจ้าแม่หลักเมืองเป็นดวงวิญญาณของเจ้านายพื้นเมืองอีสาน ส่วนการเล่นประกอบพิธีแห่บังไฟในปัจจุบันคือการ “รำทำ” และ “เซิ้ง” (ธิดา สาระยา 2536)

2.6 กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้

กลุ่มชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้ แบ่งเป็น 4 กลุ่มใหญ่ คือ กูย เขมร ลาว และไทย-โคราช มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มชาติพันธุ์กูย กูย (กูยหรือส่วย) ได้ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา คือเริ่มตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อันเป็นยุคที่ชาวกูยอพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาสู่ฝั่งขวา ได้มีกลุ่มชาวกูยในแขวงอัตปือแสนปางที่อยู่ในฝั่งซ้ายลุ่มแม่น้ำโขงในแคว้นจำปาศักดิ์ของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวปัจจุบัน (จิตร ภูมิศักดิ์ 2540) การอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาสู่ฝั่งขวานั้นเป็นดั่งที่อุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่ไพศาลปราศจากผู้คนเข้ายึดครองทำกิน มีสัตว์ป่าชุกชุม เช่น มีช้างป่าจำนวนมาก

ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยานี้มีนายช้าง เช่น เจียงปุม, เจียงปัด, เจียงมะ, เจียงขัน ได้อพยพเข้ามาสู่ดินแดนอีสานใต้ ภายหลังกลุ่มหัวหน้าชาวกูยได้รับความดีความชอบได้เป็นเจ้าเมืองเพราะได้จัดหาของป่า เช่น ช้าง, ม้า, แก่นสน, ยางขน, ปีกนก, งาช้าง, จี๊ผึ้ง, ครั่ง, หวาย ฯลฯ ไปให้ทางราชกรที่กรุงศรีอยุธยาปีละครั้ง จนเผ่ากูยเหล่านี้ จึงถูกเรียกว่า “พวกส่งส่วย” พวก “ส่วย” ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการจัดการปกครองแบ่งเอาพวกบรรพบุรุษเป็นนาย “มูลนาย” พลเมืองทั่วไปเป็นไพร่ มี “ไพร่หลวง” “ไพร่สมและ ไพร่ส่วย” พวกกูยเหล่านี้จึงถูกเรียกว่า “ส่วย” ทั้ง ๆ ที่พวกเขายังยืนยันตัวเขาเองว่า “กูย” อยู่ตราบนานทุกวันนี้ (จิตร ภูมิศักดิ์ 2540)

กูยไม่ใช่คนป่าเถื่อน จากตำนานกล่าวว่า ชาวกูยเมืองอัตปือแสนปางในอดีตเป็นกลุ่มทหารเอกของขุนเจือง กษัตริย์ผู้ครองแคว้นล้านช้างในอาณาจักรลาวหรือละว้า เป็นผู้เชี่ยวชาญในการจับช้างป่ามาฝึกใช้งาน ฝึกทำการรบด้วยกองทัพช้าง เป็นหน่วยรบพิเศษที่มีอานุภาพเหนือชั้นกว่าหน่วยรบอื่นในสมรภูมิของยุคนั้น เป็นที่เกรงขามของข้าศึกเมื่อขุนเจืองสิ้นอำนาจกษัตริย์ราชวงศ์อื่นจึงครอบครอง ทหารของขุนเจืองจึงถูกเบียดเบียนรังแก จนเผ่ากูยผู้รักอิสระและหยิ่งในศักดิ์ศรีจึงปลื้มด้วยอพยพโยกย้ายแสวงหาความอิสระแก่ตัวเอง ประกอบกับฝูงช้างป่าทางฝั่งซ้ายมีจำนวนลดลงและช้างป่าบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงยังมีมากซึ่งยังเป็นดั่งกว้างใหญ่ กูยทางฝั่งซ้ายจึงโยกย้ายมาครองความเป็นใหญ่ในฝั่งขวาในเวลาต่อมา การอพยพมีกันหลายระลอกและเป็นระยะเวลาห่างกันหลายปี โดยใช้ทิวเขาพนมดงรักเป็นที่อยู่อาศัย ปักหลักตั้งเป็นกลุ่ม ตั้งเป็นหมู่บ้านชาวกูยตามเส้นทางเคลื่อนย้ายอพยพตั้งแต่เขตตอนใต้แม่น้ำมูลจรดทิวเขาพนมดงรักในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี เข้าสู่จังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ จนถึงจังหวัดนครราชสีมา

ปัจจุบันกลุ่มชนชาวกูยที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ห่างออกไปจากเขตเมืองยังคงรักษาวัฒนธรรมชาวกูยทางด้านภาษาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ไว้ได้ เช่น หมู่บ้านชาวกูยในท้องที่อำเภอสังขะ, อำเภอศีขรภูมิ, อำเภอลำโรงทาย, อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ อำเภอปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น

กลุ่มชนชาวกูยเหล่านี้ได้เพิ่มประชากรมากขึ้นก็ได้อพยพไปหาที่ทำกินใหม่ในจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “จีโอะตะไม” แปลว่าหมู่บ้านใหม่ เช่น ชาวกูยที่บ้านหนองบัวเจ้าป่า ตำบลนิคมอำเภอสตึก ได้อพยพไปจากบ้านกระโพ ตำบลท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ เพื่อจัดหาพื้นที่ในการเลี้ยงช้างบ้าน เพราะเป็นทำเลเหมาะสมในการเลี้ยงช้าง ซึ่งมีทั้งป่า ป่าบุง ป่าทาม มีน้ำพอเพียงในการเลี้ยงช้างตลอดปี หรือชาวกูยที่บ้านหนองมะเขือ ตำบลไพศาล อำเภอประโคนชัย และบ้านหนองบอน ต. บ้านยาง อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ อพยพไปจากบ้านแตล อำเภอศีขรภูมิจังหวัดสุรินทร์ เพราะที่บ้านเก่า (บ้านแตล) พื้นที่ทำกินน้อย ครอบครัวยิ่งเพิ่มจำนวน จึงพากันอพยพไปหาที่ทำกินใหม่ในบริเวณที่ยังเป็นป่าไม่มีใครจับจองทำกิน เหตุผลดังกล่าวทำให้ชาวกูยได้ขยายพื้นที่ไปทั่วในอีสานตอนใต้ โดยเฉพาะบริเวณใกล้พื้นที่เขาพนมดงรัก (โยคี โพธิสาร 2540, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันหมู่บ้านชาวกูยได้ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มชาวเขมร ลาว มีการผสมผสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตการอยู่ร่วมกันเป็นอย่างดี เช่น ประเพณีเช่นสรงสาลปูตานอกจากนี้มีสถาบันทางการศึกษาหรือโรงเรียน, วัด ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกันจึงเป็นการเปิดโอกาสหล่อหลอมวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวในหมู่บ้าน โดยเฉพาะเรื่องน้ำใจร่วมมือกับการพัฒนาหมู่บ้านด้วยกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ไทย-โคราช ชาวโคราชเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนบริเวณทิวเขาพนมดงรักมาตั้งแต่อดีต และมีการถ่ายทอดความรู้วิถีชีวิตต่อกัน เมืองนครราชสีมาปรากฏชื่อครั้งแรกในกฎหมายเทียรบาล ชื่อนี้มาจากคำว่า นคร - ราช - สีมา หมายถึง นครที่เป็นชายขอบของราชอาณาจักร (สยาม) แต่ปากชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า “ครราช” (อ่านว่า คอนราด) แล้วเพี้ยนเป็นโคราช (สายพิน แก้วงามประเสริฐ 2538)

คราวกรมหมื่นเทพพิพิธรวบรวมผู้คนจากหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมีจันทบุรี, ระยอง, ชลบุรี, ปราจีนบุรี และนครนายก เป็นกำลังสำคัญให้ขึ้นไป “ตั้งหลัก” อยู่เมืองนครราชสีมา และเมืองพิมาย ครั้นหลังกรุงแตกยังมี “เจ้าเก่า” จากกรุงศรีอยุธยาหนีพม่าขึ้นไปตั้งหลักแหล่งเพิ่มเติมอยู่ด้วยอีกมากพวกนี้ไม่ใช่ลาว “แต่เป็นไทยสยามภาคกลาง” เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบ “ก๊กเจ้าพิมาย” แล้ว ก็ไม่ได้กวาดต้อนผู้คนเหล่านี้ลงมากรุงธนบุรี พวกนี้ได้ปักหลักอยู่ที่นั่นแล้วกลายเป็นบรรพบุรุษกลุ่มใหญ่ของคนโคราชปัจจุบัน คนพวกนี้แหละได้ผสมผสานกลมกลืนกับคนท้องถิ่นที่มีมาแต่ดั้งเดิม (ซึ่งน่าสงสัยว่าเป็นแบบกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ นั่นเอง) แล้วเกิดประเพณีใหม่กลายเป็น “วัฒนธรรมโคราช” เช่น “สำเนียงโคราช” กระเด็ดไปทางสำเนียงชายทะเลตะวันออกแถบระยองและจันทบุรี แม้ผู้คนแถบปราจีนบุรี นครนายกเมื่อสัก 50 ปี มาแล้วก็พูดสำเนียงเก่าแบบ “ยานคาง” ไม่ต่างจากสำเนียงโคราชนัก “เพลงโคราช” ก็ฉันทลักษณ์ และลีลาเดียวกับเพลงพาดควาย, เพลงฉ่อย, (ไม่ใช่ลำตัดที่เพิ่งเกิดสมัยรัชกาลที่ 5) นอกจากนั้นยังมีประเพณีอื่น ๆ

อีก เช่น กินข้าวเจ้า, เกี้ยวหมาก, ตัดผมเกเรียน, นุ่งโจงกระเบน และมีศิลปสถาปัตยกรรมทำวัดวาอารามแบบอยุธยาภาคกลาง (สายพิน แก้วงามประเสริฐ 2538)

กลุ่มชาติพันธุ์เขมร เขมรเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมร ตั้งภูมิลำเนาในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์, สุรินทร์ และศรีสะเกษ ในจังหวัดบุรีรัมย์มีประชากรที่พูดภาษาเขมรมากถึงแก่อำเภอประโคนชัย กระสัง และบางส่วนของอำเภอของอำเภอสตึก, นางรอง, บ้านกรวด, ละหานทราย, อำเภอปะคำ, อำเภอคูเมือง และอำเภอลำปลายมาศ

อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของเขมรได้ปรากฏชัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ที่ขยายบทบาทเข้าสู่บริเวณอีสาน เช่น สมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ. 1545 - 1593) พระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 (พ.ศ. 1656 - 1693) และพระเจ้าชัยวงษ์ที่ 7 (พ.ศ. 1724 - ประมาณ พ.ศ. 1761) เป็นสมัยที่ชาวเขมรได้เข้ามาอยู่ในเขตอีสานและได้สร้างวัฒนธรรมโบราณสถานในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปราสาทเขาพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ หลังพุทธศตวรรษที่ 18 ไทยได้ตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี ขอมได้เสื่อมอำนาจลง อาณาจักรไทยได้แผ่อำนาจลงไปบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และได้ตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้วขยายอำนาจเข้าสู่อีสาน พื้นที่อีสานตอนใต้ก็ได้หลุดพ้นจากอำนาจของเขมร แต่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ให้เมือง พิมาย (นครราชสีมา) (บรรณ สวันตรัจ 2517) ควบคุมดูแลหัวเมืองบริเวณอีสานใต้ ได้แก่ เมืองสุรินทร์ เมืองรัตนบุรี เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ โดยให้เจ้าเมืองนั้น ๆ เป็นผู้ควบคุมดูแลความเรียบร้อย จัดการปกครองในลักษณะเดียวกับกรุงศรีอยุธยาให้มีทำเนียบขุนนางเป็น ขุน, หลวง, พระ, เป็นต้น

ชาวเขมรที่เข้ามาอยู่ในอีสานใต้ได้ใช้วัฒนธรรมเผยแพร่กับกลุ่มชาวกูย โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษาพูด ส่งผลให้ชาวกูยที่มีความสัมพันธ์กับชาวเขมรได้หันมาพูดภาษาเขมรแทนภาษากูย เช่น ที่เมืองสุรินทร์ทั้งผู้นำชาวกูยและชาวบ้านได้เปลี่ยนมาพูดภาษาเขมรแทน นอกจากนี้ชาวกูยใช้ภาษาเขมรเมื่อมีชาวเขมรเข้ามาผูกสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน ในวิถีชีวิตประจำวัน เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาที่มีลายลักษณ์อักษรจึงเป็นวัฒนธรรมที่แข็งแกร่งกว่าวัฒนธรรมภาษากูย ซึ่งภาษากูยมีเฉพาะภาษาพูดอย่างเดียว อย่างไรก็ตามภาษาเขมรที่เป็นภาษาเขียนก็ไม่แพร่ขยายออกไปกับชาวบ้าน ส่วนมากผู้เรียนที่มีโอกาสเรียนได้แก่ ผู้นำชาวบ้าน โดยเน้นที่หลักการประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษที่เคยปฏิบัติกันมา พระสงฆ์ผู้นำทางศาสนาได้เรียนรู้เพื่อเอาหลักธรรมไปสอนให้แก่ชาวบ้าน (พระครูโชติวัตรวิมล (หลวงปู่แฮม) 2538)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลได้จัดการศึกษาของไทยให้เป็นแบบใหม่ตามแนวคิดจากประเทศตะวันตก เป็นการจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการ รัฐบาลมีหน้าที่โดยตรงในการวางระบบการศึกษาเพื่อฝึกอบรมคนเข้ารับราชการ และขยายโอกาสทางการศึกษาแก่ประชาชนทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง

ให้มีความเข้าใจในการเป็นพลเมืองที่ดีให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ การมอบหน้าที่ให้แก่พระสงฆ์เป็นผู้ให้การศึกษา จึงเป็นนโยบายที่ดีและเหมาะสมในขณะนั้น เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนา และเป็นผู้ให้ความรู้ในภาษาไทย และปรีดีธรรมและเป็นผู้นำชุมชน โดยอาศัยวัดเป็นโรงเรียน และอาศัยพระเป็นครู (สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ)

ผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับการศึกษาครั้งนี้ยังมีพระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนอยู่โดยทำหน้าที่เป็นครูให้ความรู้ตามที่รัฐกำหนดหลักสูตรให้ ประชาชนได้เรียนรู้เพื่อรับใช้ทางราชการ มีการเรียนการสอนวิชาภาษาไทย บทบาทการจัดการเรียนการสอนภาษาเขมรได้ลดลง จัดให้มีโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างเดียว ดังเอกสารกองจดหมายเหตุที่กล่าวว่า

“...ในเรื่องภาษาเขมรสอบสวนได้ความว่า วิชาหนังสือขอมสูญแล้ว ไม่มีใครเรียน และไม่มีที่เรียน เพราะโรงเรียนสอนภาษาไทยอย่างเดียว เวลานี้มีแต่คนแก่ ๆ เท่านั้นที่รู้หนังสือขอม ได้เพียงนี้ก็เห็นว่าในทางการปกครองที่จะให้เกิดสำนึกเป็นคนไทยนับว่าทำได้มากแล้ว...” (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสาน และนครราชสีมา 9 ธันวาคม 2469)

อย่างไรก็ตามชาวไทยเขมรที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตอีสานใต้ ในท้องที่จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ มีภาษาพูดเป็นของตนเองที่แตกต่างจากภาษาพูดของชาวเขมรกัมพูชา เพราะเขมรกัมพูชาส่วนใหญ่เขาใช้ภาษาราชการที่เต็มไปด้วยคำศัพท์ที่ชาวอีสานได้ฟังไม่รู้เรื่อง การออกอากาศวิทยุกระจายเสียงภาคภาษาเขมรของสถานีประเทศไทยจึงไม่มีผลอะไรมากนัก ภาษาเขมรในเขตอีสานใต้พอจะพูดกันรู้เรื่องบ้างก็เป็นภาษาพูดกัมพูชาเมืองเสียมราฐ พระตะบอง (สวน บุษทอง 2540, สัมภาษณ์)

ชาวเขมรทั่วไปตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่เป็นพวกอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลไทยและยอมปฏิบัติตามกฎหมายไทยเหมือนกับคนไทยทั้งหลาย ปัจจุบันชาวเขมรสามารถพูดภาษาไทยและสามารถผสมผสานวิถีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกับกลุ่มชาวไทยกูย ไทยลาว ไทยโคราช และชาวจีนได้เป็นอย่างดี มีการนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก เช่นเดียวกับชาวไทยทั่วไป พร้อมกันนั้นก็เคารพนับถือผี ผีสาง เทวดา เทพเจ้า และวิญญาณบรรพบุรุษ ที่เรียกว่า “โดนตา” ตาคือ ปู่ตา และมีการเล่นโดนตาคือ พิธีกรรมเกี่ยวกับเซ่นผีปู่ตา คำว่า โดน แปลว่า ย่า ยาย หรือเป็นคำเรียกผู้หญิงที่มีอายุมาก เมื่อรวมคำว่า “โดนตา” คือวันสำหรับปู่ย่า ตายาย แต่หมายถึง พ่อแม่ ญาติ พี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วทุกคนด้วย กิจกรรมที่ปฏิบัติเมื่อวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 10 ก็จะมีการเซ่นไหว้กันทั่วทุกครัวเรือนจะยากดีมีจนอย่างไรก็ต้องดิ้นรนหาข้าวของมาเซ่นไหว้ให้ได้ เพราะมีความเชื่อกันว่าในวันนี้ดวงวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วจะได้รับการปลดปล่อยให้มาคอยรับเครื่องสังเวยจากลูกหลานหรือญาติ

พี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่อุทิศไปให้ และก่อนนี้สองวันมีพิธีชักบังสกุลอัฐิผู้ล่วงลับไปแล้วเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ ถ้าครอบครัวใดไม่ทำดวงวิญญาณของปู่ย่า ตายาย หรือญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วของครอบครัวนั้นก็จะไม่ได้รับเครื่องเซ่นสังเวยต้องอดหยากปากแห่งทนต์ทุกขันธ์เป็นแรมปี

อาจกล่าวได้ว่าไทยเขมรในอีสานได้ด้านวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อได้บ่งบอกถึงอิทธิพลทางความเชื่อในการนับถือผีที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ทางธรรมชาติสิ่งที่ปรากฏให้เห็นชัดคือ การมีศาลปู่ตาประจำหนองน้ำเพราะน้ำมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตประจำวันที่ช่วยเหลือเลี้ยงชีวิตอันเป็นจุดกำเนิดปัจจัยสี่ได้แก่ที่อยู่อาศัย, อาหาร, เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ผีป่า ผีน้ำ จึงเป็นภาพที่ปรากฏและสะท้อนออกมาว่าเป็นผู้คุ้มครองชีวิตและสังคมของชาวบ้าน ด้านศาสนาพราหมณ์ก็เป็นประเพณีหนึ่งที่ชาวไทยเขมรได้ถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีนี้ได้ผสมผสานกับชีวิตส่วนมากได้แก่ การเกิด การเจ็บป่วย การอุปสมบท และการตาย สะท้อนให้เห็นว่าไทยเขมรอีสานได้ ได้ถือปฏิบัติวัฒนธรรมเก่า ๆ อันมีค่าแล้วปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา ส่วนอิทธิพลทางด้านศาสนาพุทธถือว่าไทยเขมรได้ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับประเพณีเก่าได้เป็นอย่างดี เพราะไทยเขมรศรัทธาการอุปสมบทเป็นอย่างดี

กลุ่มชาติพันธุ์ลาว

กลุ่มไทยลาว ตั้งภูมิลำเนากระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ในบริเวณอีสานใต้มีจำนวนมากในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดศรีสะเกษ (ยกเว้นอำเภอปรางค์กู่พูดภาษาญะ) สุรินทร์ที่อำเภอรัตนบุรี นครราชสีมาที่อำเภอบัวใหญ่, อำเภอสูงเนิน อำเภอปักธงชัย บุรีรัมย์ที่อำเภอพุทไธสง ปัจจุบันนี้ได้มีกลุ่มไทยลาวอพยพเข้าไปทำมาหากินและตั้งหลักฐานอยู่ร่วมกับกลุ่มไทยญะ ไทยเขมร และไทยโคราชเกือบทั่วทุกอำเภอของจังหวัดต่าง ๆ ในอีสานใต้หมดแล้ว

ผู้คนชาวลาวในภาคอีสานส่วนมากเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจการเมือง บ้างก็แสวงหาความอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ บ้างก็ลี้ภัยทางการเมือง บ้างก็ได้รับการสนับสนุนหรือชักชวนจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ 3 เมื่อทำสงครามกับเวียงจันทน์และญวน และให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งใหม่ในอีสาน (ศิลปวัฒนธรรม 2530)

ปัจจุบันยังพบว่าชาวไทยลาวที่อพยพมาจากอำเภอนุญทริกจังหวัดอุบลมาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ที่บ้านปลื้มพัฒนา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ อพยพจากอำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานในอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ สาเหตุอพยพเพราะสมาชิกครอบครัวเพิ่มขึ้นทำให้มีที่ทำกินน้อยจึงต้องอพยพไปหาที่อุดมสมบูรณ์และตั้งครอบครัวใหม่

การตั้งหมู่บ้านของชาวไทยลาวนิยมตั้งหมู่บ้านเป็นกลุ่มบนที่ดอน เรียกตามภาษาถิ่นว่า โนน ประกอบอาชีพทำนาเป็นสำคัญ อาศัยอยู่ใกล้หนองน้ำหรือลำน้ำที่มีน้ำสำหรับบริโภคที่อยู่ห่าง

ไกลจากหมู่บ้านไม่มากนัก มีป่าละเมาะสาธารณะของชุมชน ซึ่งเป็นที่ปล่อยสัตว์เลี้ยง วัว ควาย ในฤดูทำนา และเป็นแหล่งจัดหาของป่ามาบริโภค เช่น พืช ผัก เป็นต้น

การสร้างบ้านเรือนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย โดยทั่วไปบ้านของชาวไทยลาวมีได้ทุนสูงเพื่อทำกิจกรรมได้แก่ เก็บเครื่องมือทำนา ทอผ้า เป็นคอกวัว คอกควายส่วนหนึ่ง เป็นที่พักผ่อนส่วนหนึ่งบนบ้านมีห้องนอนสำหรับหัวหน้าครอบครัว มีห้องสำหรับลูกสาว ห้องโถงสำหรับรับแขกและเป็นที่พักผ่อนของลูกชายก็ได้ มีการต่อบ้านออกไปเป็นครัวหรือทำอาหารได้ทุนบ้าน สำหรับยุงนางสร้างไว้ไม่ห่างไกลจากบ้าน ยุงนางหรือเล่าใส่ข้าวเปลือกมักเป็นได้ทุนโถงสูงเป็นที่นั่งพักผ่อน เก็บเครื่องใช้การเกษตร สามารถเป็นที่เก็บเกี่ยวได้ดี บริเวณรายรอบบ้านมีสวนหม่อน ผักสวนครัว เป็นที่อาศัยของสัตว์เลี้ยงมีเป็ด ไก่ หรือเก็บฟางเพื่อไว้เป็นอาหารวัว ควายไว้กินในฤดูทำนา

สถาบันของหมู่บ้านมีวัดซึ่งตั้งภายในบ้าน หรือไม่ไกลจากหมู่บ้าน พระภิกษุกับชาวบ้านจะมีกิจกรรมร่วมกันอย่างใกล้ชิดทั้ง 12 เดือน พระภิกษุของชาวบ้านจะเป็นผู้นำทางวิญญาณยังทำหน้าที่เป็นผู้นำทางพิธีกรรมด้านประเพณีเป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนา หรือความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี กิจกรรมเกี่ยวกับงานมงคลต่าง ๆ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญวันเกิด การอุปสมบท สถาบันที่สำคัญของหมู่บ้านอีกอย่างหนึ่งคือ ศาลปู่ตา มักตั้งอยู่ตามริมหนองน้ำใกล้ต้นไม้ใหญ่ หรือทางเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านมีกิจกรรม เฒ่าจ๋าเป็นผู้นำในพิธีกรรม แต่ปัจจุบันได้ลดบทบาทของเฒ่าจ๋า ถ้าเป็นพิธีกรรมของโคตรตระกูลชาวบ้านบนบานกันเองมักกล่าวถึงธรรมชาติได้ช่วยอำนวยความสะดวก หรือถ้าเจ็บป่วยก็ขอให้หายป่วยไข้โดยเร็ว สถาบันที่กล่าวมานี้ชาวลาวไม่แตกต่างจาก ชาวลาวในพื้นที่อื่น ๆ

อาหารของชาวลาวในบริเวณอีสานใต้ ไม่แตกต่างกับจังหวัดอื่น ๆ มีการรับประทานข้าวเหนียว ข้าวเจ้าเป็นบางครั้ง กับข้าวมีปลาจ่อม ปลาร้า มีแปรรูปเป็นปลาร้าบอง แจ่วบอง ปั่นอาหารอื่น ๆ มี ลาบ ก้อย เนื้อย่าง ส้มตำ เดิมอาหารได้จากป่าใกล้หมู่บ้าน เช่น หน่อไม้ กบ เขียด ปู ปลา เห็ด ผักที่เกิดขึ้นในป่า ปัจจุบันสภาพป่ากลายเป็นนา สัตว์ป่า และพืชผักได้หมดตามไปกับธรรมชาติไปด้วย ชาวบ้านหันไปรับประทานอาหารที่ซื้อมาจากตลาด มีก๊วยเตี๋ยว ขนม เนื้อสัตว์ ผักต่าง ๆ เครื่องเทศ น้ำแข็ง เหล้า น้ำอัดลม ทุกอย่างได้มาจากตลาด ชาวบ้านนิยมไปซื้ออาหารจากตลาดเพิ่มขึ้นทุกหมู่บ้าน

ด้านประเพณีของไทยลาวในอีสานใต้ ที่เกี่ยวกับชีวิต เช่น ประเพณีทำบุญวันเกิด ประเพณีทำบุญและรักษาคณไข่ ประเพณีอุปสมบท ประเพณีทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย ที่เกี่ยวกับการละเล่นได้แก่ หมอลำ ทำบุญบั้งไฟ การทำบุญเทศน์มหาชาติ การทำบุญข้าวประดับดิน การทำบุญออกพรรษา เข้าพรรษา ประเพณีฮีตสิบสอง ประเพณีทอดผ้าป่า ทอดกฐิน บายศรีสู่ขวัญ ประเพณีลอยกระทง และประเพณีสงกรานต์

ประเพณีเหล่านี้มีประโยชน์เพราะเป็นเรื่องของการแสดงออกทางน้ำใจ เป็นพลังแห่งความคิด ก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้านคุ้นเคยต่อกัน ส่งผลดีทางด้านเศรษฐกิจชุมชน การจัดกลุ่มกิจกรรม ตลอดทั้งด้านการปกครอง การละเล่น และประเพณี ยังสะท้อนถึงการพัฒนาทางด้านความคิดและจิตใจ เช่น หมอลำคู่ หมอลำหมู่ ปัจจุบันมีการพัฒนาเครื่องประกอบการละเล่นมาเป็นเครื่องดนตรี มีกลองชุด ออร์แกน กีตาร์ ได้วิวัฒนาการเป็นหมอลำซิ่ง เป็นต้น

บทที่ 3

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ในอดีต

3.1 โครงสร้างการผลิตและพฤติกรรมการผลิต

อาชีพของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ส่วนใหญ่ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และเลี้ยงไหม นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้า งานหัตถกรรมต่าง ๆ

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ข้าว ปอ ข้าวโพด มันสำปะหลัง และอ้อย

3.1.1 หมู่บ้านทำนา การทำนามีการทำทั่วไปในอีสานใต้เดิมในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ทำนาแบบพอกินพอใช้ แต่ปัจจุบันมีการทำเพื่อขาย ลักษณะพื้นที่การทำนาแตกต่างกันไปสภาพภูมิศาสตร์

1) **นาทามที่น้ำท่วม** เป็นการทำนาบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล หรือสาขาของแม่น้ำมูล พื้นที่นาทามเป็นเขตต่อระหว่างด้านที่เป็นลำนํากับพื้นที่ทุ่ง สังเกตได้จากพันธุ์ไม้ที่มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือพื้นที่ทุ่งจะมีป่าไม้โปร่งจำพวกต้นหว้า สะแบง ส่วนพื้นที่ทามจะมีไม้ลักษณะเป็นพืชทนน้ำ เช่น ไม้หัวลิง ฝ้ายน้ำ มะกอกน้ำ กล้วยน้ำ สะเดา ซึ่งเป็นไม้ทนน้ำจะอยู่ในน้ำขณะน้ำมูลหลากท่วมในช่วงเดือน สิงหาคม - กันยายน ราว 60 วัน บางทีชาวบ้านเรียกไม้พวกนี้ว่า ไม้ครึ่งบกครึ่งน้ำ

สภาพพื้นที่นาทาม มีลักษณะที่ราบลูกฟูกสลับกันไป บางแห่งลุ่มมากก็จะกลายเป็นหนองน้ำ ดินทามเป็นดินดีเป็นดินเหนียวปนดินร่วน บางแห่งเป็นดินทราย เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่น้ำท่วมทุกปี แม่น้ำนำธาตุอาหารพืชมาสะสมไว้ทุกปี ดังนั้นชาวบ้านจึงเข้ามาบุกเบิกนาทามมาเป็นเวลากว่า 100 ปี

พันธุ์ข้าวที่ปลูกในนาทามต้องมีลักษณะพิเศษเพราะเป็นที่น้ำท่วม การปลูกข้าวจะเริ่มเดือนมีนาคม - เมษายน และเก็บเกี่ยวก่อนมีน้ำท่วมราวเดือนสิงหาคม - กันยายน ดังนั้นข้าวนาทามเป็นข้าวอายุสั้นราว 90 วัน เป็นข้าวเหนียว พันธุ์พื้นเมืองได้แก่ข้าวขาว ,อีแดงน้อย, อีน้อยนาแซง (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) และอีโป๊ะ มีการปลูกข้าวเจ้าเหมือนกันแต่น้อยได้แก่พันธุ์ดอกไม้ ซึ่งมักจะดำบริเวณสายร่องน้ำลำมูล ซึ่งมีน้ำขังตลอดปี การทำนาในสายร่องน้ำนี้เรียกว่า “นาแซง” ตกกล้า

หลังจากทำนาปี ราวเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ เริ่มดำปลายกุมภาพันธ์ เกี่ยวราวพฤษภาคม ที่สำคัญไม่ต้องใส่ปุ๋ย (ประนอม เชาว์พลรัง 2541, สัมภาษณ์)

ด้วยสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์ “ข้าวนาทาม” จึงเป็นนาที่ ลงทุนได้ผลผลิตมาก เพราะอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำตามธรรมชาติเป็นหลัก คุณนัยนา หวายนาค มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ กล่าวว่า จะได้ผลผลิตราว 80-100 ถัง/ไร่ ถ้าเป็นปีแล้งจะได้ 40-50 ถัง/ไร่ ซึ่งเท่ากับการทำนาทุ่งในปีที่ฝนดี แต่นาทามเป็นนาที่คาดหวังไม่ได้แน่นอน ถ้าน้ำไม่ท่วมมากก็ได้กิน ถ้าท่วมก็เสียไปเลย

ในสมัยโบราณ ชาวบ้านพึ่งพิงข้าวนาทามเป็นหลักโดยไม่ทำข้าวนาทุ่งหรือนาปีเลยก็มี แม้ว่าในปัจจุบันความต้องการเชิงเศรษฐกิจมีมากขึ้นจึงมีการบุกเบิกพื้นที่ทุ่งทำการผลิตเพื่อขาย แต่นาทามก็ยังมืออยู่และเป็นนาเพื่อการบริโภคเช่นเดิม หมู่บ้านลุ่มน้ำมูลแต่ละครัวเรือนมีผลผลิตนาทามราว 30% และนาทุ่ง 70% แต่ข้าวจากนาทาม ราว 70% ของข้าวที่บริโภคในครัวเรือนทั้งหมด (นัยนา หวายนาค 2537)

1.2 นาทุ่ง เป็นนาบริเวณใกล้ทางรถไฟสายนครราชสีมา - อุบลราชธานี (เปิดให้ประชาชนใช้บริการที่สถานีรถไฟนครราชสีมา 2443, สุรินทร์ 2469, อุบลราชธานี 2473) หลังจากตัดเส้นทางรถไฟแล้ว ปรากฏว่ายังมีป่าโปร่งไม้เต็งรัง บางท้องที่ได้มีการหักล้างถางพงทำเป็นไร่เป็นนาบ้างแล้ว โดยมากที่นาอยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้าน เช่นที่บ้านลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณใกล้เมืองสุรินทร์มีท้องนาเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่บริเวณจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานีมีการถางป่าทำนาแต่ชาวบ้านคงไม่ใหญ่โตไว้ให้ตายเอง

การทำนาของชาวบ้านได้เปลี่ยนจากการเผาฟางข้าว ยังไม่ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เป็นการทำนาอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ ผลผลิตที่ได้เป็นข้าวชนิดไม่ดีเพราะเมล็ดลีบเล็ก อันเกิดจากสาเหตุฝนฟ้าตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นฝนทิ้งช่วง เช่นตกตอนต้นฤดูกับปลายฤดู พันธุ์ข้าวที่ปลูกทางจังหวัดศรีสะเกษและอุบลราชธานีเป็นข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้าเพราะชาวบ้านยังนิยมกินข้าวเหนียว ช่วงระยะเวลาที่เปิดเดินรถไฟในระยะแรกนั้นทางจังหวัดนครราชสีมาได้เก็บค่านาเพราะราษฎรมีรายได้จากการทำนาเพิ่มสูงขึ้น โดยขายให้แก่พ่อค้ารับซื้อข้าวตามริมทางรถไฟ

การคมนาคมที่สะดวกทำให้พื้นที่ริมทางรถไฟเปลี่ยนแปลงจากสภาพป่าธรรมชาติกลายเป็นทุ่งนา และมีคันไถยืนต้นอยู่ตามทุ่งนาบ้าง เหตุนี้เองทำให้สภาพพื้นที่ริมทางรถไฟในอีสานใต้เป็นบริเวณทำนามากกว่านาทามและมีการทำนาป่าตามบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก

ฤดูทำนาของชาวนาหมู่บ้านอีสานใต้ เริ่มต้นเมื่อมีฝนตกราวเดือนพฤษภาคม ชาวนาไถและตากกล้าไว้ตามแหล่งที่มีน้ำ ปรกติฝนตกชุกในเดือนมิถุนายน ชาวนาจะไถแปรดินให้ละเอียดพอน้ำฝนขังน้ำก็รีบปักดำกล้า นาหว่านมีการทำน้อย ส่วนมากจะทำนาดำเกือบทั้งสิ้น ส่วน

พันธุ์ข้าวที่รัฐบาลได้ขายออกไปถึงชานาบังแล้วถ้าเป็นข้าวเจ้ามีพันธุ์ “เหลืองใหญ่” และ “เหลืองอ่อน” ส่วนพันธุ์พื้นเมืองมีคุณภาพระดับต่ำ หักป่น ขนาดเมล็ดข้าวสารเล็ก น้ำหนักน้อย แต่พันธุ์พื้นเมืองนี้มีความทนทานอากาศแล้งให้ผลพอควร แม้จะเป็นดินทราย ชานานิยมปลูกกัน ชื่อพันธุ์ข้าวมีหลายพันธุ์ที่พบเห็นคือ “เสนียดเซาะ” “ละลองกษัตริย์” ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้าและชื่อ “ปองแอ่ว” “มะมวย” เป็นพันธุ์ข้าวเหนียว ข้าวเหล่านี้ปลูกในที่ดินดี ๆ ได้กว่า 30 ถังต่อไร่ และในที่ดินเลวได้ผลไร่ละกว่า 10 ถัง การเก็บเกี่ยวเริ่มปลายเดือนพฤศจิกายนเป็นข้าวเบาอายุสั้น ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และนครราชสีมาส่วนมากเป็นข้าวหนักซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ระยะเวลาเกี่ยวส่วนใหญ่เสร็จสิ้นในปลายเดือนมกราคม

เกี่ยวกับเรื่องปุ๋ยก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2524) ชานารู้จักใช้ปุ๋ยคอกใส่ในแปลงตกกล้า แต่ปัจจุบันไม่มีปุ๋ยคอกมากพอจะใส่ลงในนา การใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์จึงเข้ามาแทนที่

การเก็บเกี่ยวเมื่อเกี่ยวเสร็จชานาไม่ยอมขายข้าวเปลือกเขาจะเก็บไว้ในเล้าหรือยุ้งฉาง เก็บเอาไว้เพื่อบริโภคมากกว่าขาย เวลาขายเขาจะขายคราวละเล็กน้อย หรือเท่าที่จำเป็น เช่นถ้าต้องการเงิน 50 บาท ก็ตวงข้าวเปลือกไปขายเพียง 5 กระเชอเท่านั้น (พ.ศ. 2502 ราคาข้าวกระเชอละ 10 บาท) ชานาเก็บข้าวไว้เป็นสมบัติแทนตัวเงินและบ่อยครั้งที่ใช้ข้าวเปลือกแลกสิ่งของอุปโภคบริโภคโดยตรง ส่วนข้าวสำหรับทำพันธุ์ ชานารู้จักคัดเลือกไว้ทำพันธุ์ โดยใส่กระสอบเก็บไว้ต่างหาก

ข้าวสารที่ใช้บริโภคในครัวเรือนพบว่าชานา ตำ สี่ ซ้อมกินเองเป็นส่วนมาก จะนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีเป็นข้าวสารในบางกรณีที่ต้องใช้ข้าวสารมาก ๆ เฉพาะงานเลี้ยงงานบุญ และยังปรากฏว่ามีโรงสีเล็กในตำบลของอีสานได้ทำการสีไม่คิดเป็นตัวเงิน แต่คิดเอาเป็นข้าวสาร เช่น เอาข้าวเปลือกมาสี 4 กระเชอ (ประมาณ 20 ก.ก.) จะได้ข้าวสารกลับไปครึ่งกระเชอพร้อมด้วยรำอีกเล็กน้อย แล้วผู้นำข้าวมาสีต้องดักข้าวสารให้เป็นค่าสี 1 ขัน (ประมาณเกือบ 1 ลิตร) ตามนัยนี้คำนวณประมาณได้ว่าสีข้าวเปลือกหนึ่งเกวียนจะต้องเสียค่าสีเป็นข้าวสารถึงเกือบ 50 ลิตร หรือเท่ากับข้าวสารสองถังครึ่ง นับว่าโรงสีเล็กเหล่านี้ได้รับผลประโยชน์มาก (กรมการข้าว กระทรวงเกษตร 2503)

พืชที่ชานาปลูกยังเป็นลักษณะปลูกพืชแบบผสมผสาน (Mix Farming) ซึ่งชาวอีสานได้ใช้เวลาวางจากการทำนามีการปลูกผัก เช่น หอม, กระเทียม หมากร มะพร้าว หม่อน ยาสูบ สับปะรด เป็นการทำให้บริโภคเอง หรือแลกเปลี่ยนกันในท้องถิ่นเล็ก ๆ น้อย เท่านั้น อีกอย่างที่พบเห็นคือใช้โค่นดินจอมปลวกในท้องนาทำเป็นสวนผัก ซึ่งทำพร้อมกันไปได้โดยไม่ต้องรอนาวาง วิธีทำจุดดินเป็นร่องเป็นวงกลมตามรูปจอมปลวกหลายร่องเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันขึ้นไปจนถึงยอดแล้วแต่ขนาดพื้นที่แล้วพรวนดินในร่องนั้นเพาะปลูกผัก กล่าวกันว่าดินจอมปลวกเป็นดินมีปุ๋ยดี

เหมาะสำหรับการปลูกผัก แต่วิธีการเพาะปลูกเช่นนี้ทำกันเพียงเล็กน้อย (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ. 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสานและนครราชสีมา 9 ธันวาคม พ.ศ. 2469)

สภาพของนาหลังจากเสร็จการเก็บเกี่ยวแล้วก็หมายถึงการขาดฝนขาดน้ำยากที่จะปลูกพืชอื่นใดลงในนาให้เป็นผล อีกประการหนึ่งที่นาที่บ้านอาศัย ส่วนมากอยู่ห่างไกลกัน เพราะบ้านจะต้องมาปลูกอยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นกลุ่ม ตามประเพณีที่ญาติพี่น้องจะอยู่รวม ๆ กัน ซึ่งการอยู่ใกล้ ๆ กันรวมเป็นหมู่ ไม่ต่างคนต่างอยู่ มีคุณประโยชน์หลายอย่างได้แก่การปกครองของผู้ใหญ่บ้าน กำหนและการป้องกันโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ บ้านและนาห่างไกลกันจึงไม่มีใครมีโอกาสพลิกพื้นดินนาเพื่อปลูกพืชเล็ก ๆ น้อย ๆ ภายหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ถ้าปลูกก็มักถูกผู้อื่นลักขโมย

การทอผ้าเป็นงานที่นิยมทำทั่วไปของชาวนา จุดประสงค์เพื่อทอผ้าใช้ในครอบครัวมีการทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม เวลาที่ใช้ทอใช้เวลาว่างจากทำนา แต่ทำในฤดูแล้งมากกว่าฤดูอื่น สีส้อมผ้า ได้แก่ สีแดงใช้น้ำครั่ง, สีดำใช้มะเกลือ สีน้ำเงินใช้คราม ซึ่งปลูกเอง หมักเอง สีเหลืองใช้ขมิ้น เป็นต้น (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ สบ. 2.47/69 รายงานตรวจราชการมณฑลอีสานและนครราชสีมา 9 ธันวาคม พ.ศ. 2469)

ปัจจุบันบริเวณนาทุ่งได้เปลี่ยนเทคโนโลยีในการทำนาจากจอบ เสียม ไถคราด มาเป็นรถไถ มีเครื่องสูบน้ำ ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ใส่ยาฆ่าศัตรูพืช พันธุ์ข้าวพื้นเมืองได้ลดลง หันมาใช้ข้าวพันธุ์เกษตร เริ่มนิยมทำนาหว่านแทนนาดำ ส่วนการทำสวนปลูกพริก หอม กระเทียม ชาวบ้าน ได้ลดความสำคัญลงแล้วหันไปขายแรงงานในเมืองหลังจากว่างจากการทำนา ชีวิตชาวนานิยมซื้อสิ่งของมาบริโภคมากกว่าผลิตเพื่อบริโภคเอง

1.3 นาป่า เป็นนาที่อยู่บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก หรือเป็นพื้นที่ของอำเภอชายแดนไทย เขมร และลาว ตั้งแต่อำเภอเสิงสาง จังหวัดนครราชสีมา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอน้ำยืน, อำเภอนาจะหลวย, อำเภอโขงเจียม และ อำเภอกุดข้าวปุ้น จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านใช้ที่ลุ่มซึ่งสลับที่ดอนเป็นที่ทำนา ในน่ายังมีต้นไม้หรือพุ่มไม้อยู่มาก เป็นลักษณะที่แตกต่างจากนาทุ่งริมทางรถไฟ พื้นที่นาลาดเอียงไปสู่ลุ่มน้ำมูล การใช้ประโยชน์ในการทำนาเพื่อขายเป็นระยะเวลา 40 กว่าปีมานี้ หรือช่วงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ชาวบ้านที่ทำนาบริเวณน่านี้นี้เก็บไว้กินมากกว่าขาย แต่พืชที่เขาปลูกเพื่อขายหรือพืชเศรษฐกิจมี ปอ, มันสำปะหลัง, อ้อย และข้าวโพด ปัจจุบันปรากฏว่าบริเวณน่านี้นี้มีประชากรเพิ่มมากขึ้นเพราะเป็นพื้นที่มีป่าธรรมชาติ ชาวบ้านมาจากหมู่บ้านริมทางรถไฟ หมู่บ้านริมแม่น้ำมูล และอีสานตอนกลาง หมู่บ้านหนึ่ง ๆ อาจพูดภาษาส่วย ภาษาเขมร และภาษาลาว เช่น บ้านปลื้มพัฒนา อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านแฉะมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ บ้านจันทา อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี

พื้นที่ทำนาได้ขยายมากขึ้นที่ดอนซึ่งมีดินไม่มาก ชาวบ้านตัดต้นไม้เล็กหรือไม้พุ่มออกก่อน และสงวนต้นไม้ใหญ่เอาไว้ ก่อนทำนาชาวบ้านใช้พื้นที่ทำไร่ป่อ หรือ มันสำปะหลัง 3 - 6 ปี แล้วปรับดินใช้ทำนา เครื่องมือบุกเบิกมี จอบ เสียม มีด พันธุ์ข้าวที่ปลูกบริเวณนาป่านี้นี้มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว แต่ปัจจุบันนิยมปลูกข้าวหอมมะลิกันมาก เพราะทางราชการเสนอแนะว่าเหมาะสมกับลักษณะภูมิประเทศและตลาดมีความต้องการสูง สามารถนำไปขายได้ตลอดเวลา

การใช้เทคโนโลยีในการผลิตข้าวบริเวณนาป่า ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นรถไถ มีการทำนาคำและนาหว่าน แต่ส่วนมากทำนาคำ ชาวบ้านกล่าวว่า ทำนาคำได้ดีกว่า ผลผลิตได้มาก การดูแลง่ายมีการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์น้อยแต่ได้ผลผลิตดี ส่วนนาหว่านนั่นต้องดูแลต้นข้าวอยู่เสมอและใส่ปุ๋ยมากมีฝนตกดีจึงจะได้ผลผลิตมาก

ศัตรูที่ทำลายข้าวในนาหมักเปิดป่า ปูนา หนู ปูนาทำลายต้นข้าวมากเวลาฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล บริเวณมุกกันนาที่มีน้ำเล็กน้อยปูนาได้กัดทำลายต้นข้าวจนเกิดความเสียหาย หนูนา เป็นศัตรูทำลายรวงข้าวที่สุกเพื่อใช้เป็นอาหารหรือทำลายรวงข้าวทำให้รวงข้าวถูกทำลาย บางทีนาแห้งไม่มีน้ำหนูเข้าไปทำรูเป็นที่อยู่อาศัยทำให้รากข้าวในดินเสียหาย และกอข้าวเกิดความเสียหายเฉาแห้งตาย นกเป็ดป่าก็เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่คอยทำลายรวงข้าว ชาวนาที่ดูแลไร่นาดีย่อมได้ผลผลิตดีขึ้น ทุกวันนี้มีการใส่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ในนาป่าเช่นเดียวกับนาทุ่งและยังใช้ยาฆ่าหญ้าซึ่งเป็นยาทำลายวัชพืชไม่ให้ต้นหญ้าแย่งอาหารในดินจากต้นข้าวแต่ยาฆ่าหญ้าได้เป็นอุปสรรคเพราะเข้าไปทำลายระบบนิเวศธรรมชาติให้เกิดความเสียหายตามมา

อาจกล่าวได้ว่าการทำนาในบริเวณอีสานใต้ เดิมมีการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ในพิธีกรรมความเชื่อตามประเพณีของชาวบ้าน ต่อมารัฐตัดทางรถไฟเข้าสู่อีสานใต้ สภาพภูมิศาสตร์สภาพวิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงไป เช่น เทคโนโลยีการเกษตรได้เปลี่ยนจาก จอบ เสียม มีด ไถคราดหันมาใช้เทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่แทน โดยไปหาซื้อตามอำเภอหรือในเมือง เช่น รถไถ รถนวด ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านมีจุดประสงค์ผลิตเพื่อขายเป็นสำคัญ

3.1.2 หมู่บ้านทำไร่

หมู่บ้านอีสานใต้เริ่มมีการทำไร่เพาะปลูกพืชเมื่อมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านภูมิซอล ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ (พ.ศ. 2500) บ้านน้ำเย็น ตำบลน้ำเย็น อำเภอน้ำเย็น จังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2500) บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ (พ.ศ. 2500) เป็นต้น การเพาะปลูกจากการบริโภคสู่เพื่อการค้า พืชที่ทำรายได้หลักนอกเหนือจากข้าวคือ พืชไร่อย่างเช่น ข้าวโพด หอมแดง หอมขาว (กระเทียม) หัวผักกาดหวาน หม่อน ปอแก้ว มันสำปะหลัง อ้อย และไม้ยูคาลิปตัส ฯลฯ

การเพาะปลูกพืชไร่เริ่มจากบริเวณรอบ ๆ บ้าน เพราะการตั้งบ้านเรือนของอีสานใต้ต้องเลือกทำเลบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน พืชไร่เป็นพืชที่อาศัยน้ำน้อยอยู่บริเวณที่สูงหรืออีสานใต้ เรียกว่า “โนน” ต่อมามีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกสู่การถางไร่เหมือนคำกล่าวที่ว่า “ปอมาป่าพัง” เพราะพืชไร่มีความจำเป็นต้องใช้บริเวณพื้นที่จำนวนมากเพื่อการเพาะปลูกโดยมีตลาดเป็นตัวกำกับ พืชไร่กลายเป็นสินค้า หรือพืชไร่เรียกว่า พืชป่า เป็นสินค้าออกอย่างเช่น ข้าวถือว่าเป็นราชินีแห่งท้องถื่น ส่วนปอถือว่าเป็นราชาแห่งขุนเขา อย่างไรก็ตามพืชไร่ยังต้องอาศัยพื้นที่เพาะปลูกบริเวณที่มีดินดี คือ บริเวณที่มีจอมปลวกอย่างเช่น หอมแดง กระเทียม หัวผักกาดหวาน อ้อย บางชนิดชอบที่สูงหรือเป็นเนิน โกล ได้แก่ หม่อน ไม้ยูคาลิปตัส เป็นต้น

พืชที่หมู่บ้านอีสานใต้ปลูกในอดีตปลูกเพื่อการบริโภคก่อน เพราะเป็นการประกันความมั่นคง ความมั่นใจว่าไม่อดตาย หรืออดยาก ต่อมามีการเคลื่อนย้ายไปสู่บริเวณที่ปลูกพืชไร่ได้ดีในเขตอีสานใต้มี 2 บริเวณ คือ บริเวณมีโนนสูงสลับบริเวณที่ราบลุ่มราษีไศล (ทุ่งกุลาร้องไห้) กับบริเวณเนินคูขานไปกับแนวเทือกเขาพนมดงรัก จากจังหวัดบุรีรัมย์จรดจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเขตพืชไร่ เป็นที่ทราบกันดีว่าเศรษฐกิจของอีสานจากท้องทุ่ง ท้องไร่กลายเป็นเงินตราเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง พืชไร่เป็นพืชที่มีการขยายการเพาะปลูกมากหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เริ่มจากปอแก้ว ปี พ.ศ. 2510 ข้าวโพด พ.ศ. 2515 อ้อย พ.ศ. 2515 มันสำปะหลัง ปี พ.ศ. 2517

กล่าวคือ สำหรับพืชไร่จะเห็นการขยายตัวอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา และขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วง 5 ปี ระหว่าง 2513 - 2518 พืชที่ปลูกมากมี 6 รายการคือ ปอแก้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง อ้อย ยาสูบ และฝ้าย ส่วนอีสานใต้ยาสูบและฝ้ายไม่นิยมเพาะปลูกเป็นพืชไร่อย่างเช่นอีสานตอนเหนือ เพราะภูมิอากาศ สภาพของดินมีส่วนสำคัญมากต่อการเจริญเติบโตและความอุดมสมบูรณ์มีรสชาดเป็นที่ต้องการของตลาด แต่มีหอมแดง กระเทียม นาแกว (หัวมันแกว) เป็นพืชไร่ที่สำคัญโดยเฉพาะอีสานใต้บริเวณจังหวัดศรีสะเกษ ส่วนสุรินทร์มีการปลูกผักกาดหวาน เป็นต้น

ส่วนพืชไร่ที่สำคัญในเขตพื้นที่อีสานใต้ที่สำคัญมีดังนี้

1) ปอแก้ว

ปอแก้วเริ่มปลูกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา พื้นที่ปลูกเกือบทั้งหมดอยู่ในภาคอีสาน แล้วขยายตัวเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวใน ปี พ.ศ. 2509/10 อย่างไรก็ตามพื้นที่อีสานใต้ก็ยังเป็นพื้นที่ที่ปลูกปอแก้วมากที่สุด โดยจังหวัดที่ปลูกมาก คือ นครราชสีมา อุบลราชธานี ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ และสุรินทร์ ตามลำดับ

กระบวนการผลิตปอมีความยุ่งยากมาก เริ่มตั้งแต่เตรียมดินจนได้ปอลอกออกมาแช่น้ำไว้จนเน่าจึงจะลอกได้ คนลอกจะต้องทนเปียกน้ำเน่าเกือบทั้งวัน ลอกเสร็จก็ต้องนำไปล้างน้ำให้สะอาด จะต้องทนดมกลิ่นปอเน่าจนกว่าจะลอกและล้างน้ำเสร็จ บางคนลอกจนมือเน่า บางคนมีเม็ดเป็นตุ่มขึ้นเต็มตัวเพราะแช่อยู่ในน้ำเน่าหลายวัน

การผลิตปอเริ่มมีปริมาณมากช่วงปี 2504-2541 ทำให้หมู่บ้านแถบชายแดนกลายเป็นชุมทางสินค้าป่า มีการรับซื้อปอ มันสำปะหลัง เกิดลานมัน ลานปอแก้ว หมู่บ้านเขตชายแดนอย่างเช่น โนนดินแดง อำเภอสะพานทราย จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านจรัส อำเภอบัวเชด และบ้านณรงค์ อำเภอสรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์ บ้านพิมาย อำเภอปรังคัง จังหวัดศรีสะเกษ บ้านน้ำขุ่น อำเภอน้ำยืน จังหวัดอุบลราชธานี ตลอดแนวเทือกเขาพนมดงรัก มีการผลิตปอจากหมู่บ้านสู่อำเภอ ทำให้อำเภอที่อยู่รอบเส้นทางสายยุทธศาสตร์โชคชัย-เดชอุดม กลับเป็นเมืองขึ้นมา เช่น อำเภอกันทรลักษ์ และอำเภออุษันธุ์ จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอสังขะ และอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ อำเภอประโคนชัย และอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ กลายเป็นเมืองส่งสินค้าป่าสู่เมืองใหญ่ คือ บริเวณจังหวัดนครราชสีมา การขนส่งตามแนวทางรถยนต์ไม่ต้องเปลี่ยนถ่ายสินค้าส่งผลให้กิจการรถบรรทุก 10 ล้อ มีบทบาทเข้ามาแทนที่รถไฟ และช่วงนี้มีการนำเทคโนโลยีการผลิตปอมาใช้ กล่าวคือแทนที่จะใช้ปอแช่น้ำทั้งต้น ก็เปลี่ยนกรรมวิธีการผลิตมาเป็นการทุบปอให้ละเอียดแล้วจึงเอาไปแช่น้ำ วิธีนี้ทำให้ปอเกิดการเน่าเสียได้เร็วขึ้น ไม่ต้องแช่ปอนานหลายวัน

ตลาดการจำหน่ายปอแก้ว ปอนำไปขายยังโรงงานทอกระสอบในประเทศและเป็นการทดแทนการนำเข้าปอแก้วจากประเทศอินเดีย ปากีสถาน ราคาปอแก้วจึงขึ้นอยู่กับตลาดต่างประเทศ เพราะช่วงนั้นยังไม่มีการผลิตสินค้าประเภทพลาสติกมาใช้แทนผลิตภัณฑ์จากปอแก้ว เช่น กระสอบข้าว วิธีการจำหน่ายปอแก้วมีหลายวิธี มีการให้เงินไปมัดจำก่อน เวลาเก็บเกี่ยวแล้วก็มีการหักลบกลบหนี้ หรือซื้อขายตามราคาขอปอในช่วงนั้นแล้วแต่ ตามอำเภอชายแดนมีโรงงานคัดเกรดปอ วิธีการคัดปอโดยการดูเส้นใยของปอแก้ว ความยาว สี และขนาดปอแก้วก่อนจะมีเครื่องอัดปอเป็นแท่ง ๆ บรรจุทุกโดยรถยนต์นำไปสู่ตลาดต่อไป ทำให้มีการใช้แรงงานเพิ่มขึ้น ทำให้มีโรงงานคัดปอในอำเภอตามแนวชายแดนริมเส้นทางโชคชัย-เดชอุดม รถบรรทุก 10 ล้อ มีบทบาทเข้ามาแทนที่รถไฟ ทำให้มีปมน้ำมันเกิดขึ้นตามเส้นทางโชคชัย-เดชอุดม อำเภอที่เคยเจริญตามเส้นทางรถไฟกลับลดน้อยถอยลง มีการเคลื่อนย้ายทุนในรูปของผู้ซื้อปอแก้ว แรงงานชาวบ้านโยกย้ายบ้านเรือนออกไปจับจองที่ดินตามป่าสงวนแห่งชาติตามแนวริมทางโชคชัย-เดชอุดม เกิดมีหมู่บ้านตามแนวชายป่า ส่วนมากกลุ่มลาวจะอพยพไปมากกว่าอาศัยเป็นนักต่อสู้ และมีความร่วมมือกันดีกว่าเขมรและส่วย ประกอบกับกลุ่มลาวจะปรับตัวเข้ากับเจ้าหน้าที่ได้ดีกว่า

โรงงานคัดเลือกปอมีตามอำเภอชายแดนดังที่กล่าวมา มากจนกระทั่งมีการไหลเวียนของเงินตรามาก ธนาคารพาณิชย์ขยายสาขาสู่อำเภอตามแนวชายแดนเพราะว่าบริเวณใดมีสาขานาคารตั้งมากแสดงว่าฐานะทางเศรษฐกิจดี

การผลิตลดลงเรื่อย ๆ เนื่องจากปลูกซ้ำในที่เดิมติดต่อกันหลายปี ทำให้คุณภาพดินเสื่อมลง ผลผลิตลดลง ประกอบกับการขยายพื้นที่เพาะปลูกเริ่มมีข้อจำกัด พื้นที่เพาะปลูกไม่สามารถขยายได้ ดังนั้นเกษตรกรจึงเน้นการใช้ปุ๋ยเคมี ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นในขณะที่ราคาขึ้นลงไม่แน่นอน ตลาดเป็นของผู้ซื้อ เพราะเป็นพืชที่กินไม่ได้ เมื่อมีการขนย้ายมาจำหน่ายจำเป็นต้องขายเสมือน “ฝึมาสู่ป่าช้าแล้วต้องเผา” บางหมู่บ้านจึงหันมาปลูกพืชไร่อื่นทดแทนการปลูกปอแก้ว

2) มันทำปะหลัง

การปลูกมันทำปะหลังไม่ต้องดูแลรักษาเหมือนพืชไร่อื่น ดินไม่ดีก็ปลูกขึ้น และทนแล้งกว่าพืชไร่โดยทั่วไป เมื่อปลูกครบ 8 เดือนก็ขุดขายได้ถ้าราคาดี ถ้าราคาไม่ดีก็ไม่ขุดรอให้ได้ราคาค่อยขุดขายจนถึงอายุ 2 ปี

พื้นที่อีสานใต้เริ่มปลูกมันทำปะหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512-18 เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามาปลูกแทนที่การปลูกปอ อีกอย่างมันทำปะหลังยังมีพันธุ์ที่สามารถนำมาเป็นอาหารรับประทานได้อีกด้วย ภายหลังยังขายได้ราคาดีกว่าปอแก้ว และไม่มีกลิ่นรบกวนเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิต

พื้นที่ที่มีการปลูกมันทำปะหลังมากที่สุดในเขตอีสานใต้อยู่ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอพิมายและชุมพวง และจังหวัดบุรีรัมย์

3) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ข้าวโพดเดิมเป็นการปลูกเพื่อการบริโภค โดยเฉพาะพันธุ์ที่เรียกว่า “ข้าวโพดเทียน” หรือ พันธุ์พื้นเมือง ผลผลิตต่อปีจะค่อนข้างน้อย เพราะเมล็ดไม่ค่อยเต็มฟักข้าวโพด ต่อมามีการนำพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชพาณิชย์ที่เข้ามาช่วงเดียวกับปอแก้ว แต่การขยายตัวช้ากว่า เพราะการปลูกข้าวโพดต้องดูแลรักษา มีการฉีดยา ไม่เหมือนการปลูกปอและมันทำปะหลัง ปลูกเสร็จก็รอการเก็บเกี่ยว ซึ่งชาวบ้านนิยมมากกว่าหากมีการให้เลือก การปลูกเริ่มมีการปลูกมากในช่วงปี พ.ศ. 2515-2516 (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์ 2540)

พันธุ์ของข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านภูเงินกล่าวว่าพันธุ์ส่วนมากมาจากบริษัทจำหน่ายและนำมาขายพร้อมกับแนะนำปุ๋ย มีนักวิชาการมาเยี่ยมแนะนำพันธุ์ข้าวโพด บางทีพาไปดูงานและให้ความรู้หากนำพันธุ์ของบริษัทไปปลูก

สำหรับพื้นที่ปลูกไร่ข้าวโพดอยู่รอบ ๆ บ้านที่เป็นดินร่วนหรือข้าวโพดชอบดินภูเขาไฟหรือดินที่สลายจากหินปูน ข้าวโพดเป็นพืชอายุสั้นเพียง 3 เดือน ก็เก็บเกี่ยวได้ ข้าวโพดต้องการแร่ธาตุในดินสูง การปลูกข้าวโพดชาวบ้านมีความเชื่อว่าควรปลูกในช่วงเดือนหงายเพราะผลผลิตจะดีกว่าการปลูกในช่วงข้างแรมหรือเดือนมืด

ตลาดการรับซื้อข้าวโพด เป็นการกำหนดราคาจากพ่อค้าคนกลาง เมื่อพ่อค้าคนกลางซื้อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แล้วนำไปเก็บไว้ที่เรียกว่าไซโล เพื่อมิให้เกิดเชื้อรา การทำไซโลของชาวบ้านต้องลงทุนค่อนข้างสูง ต่อมาการปลูกข้าวโพดเริ่มมีการนำเทคโนโลยีมาใช้คือรถไถนามาปลูกข้าวโพด เครื่องกะเทาะเมล็ดข้าวโพดออกจากชัง เพื่อนำไปขายทำให้ได้ราคาดีกว่าหนึ่ง ตลาดของชาวบ้านคือตลาดในอำเภอ รวมทั้งมีพ่อค้าคนกลางนำรถมาซื้อข้าวโพดที่หมู่บ้านแล้วทยอยส่งให้พ่อค้าส่งออกเพื่อส่งไปจำหน่ายยังตลาดต่างประเทศต่อไป (ประสิทธิ์ ทองงอก 2541, สัมภาษณ์)

อีสานได้มีพื้นที่ที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มาก คือ จังหวัดศรีสะเกษ แลบบริเวณ อำเภอกันทรลักษณ์ อำเภอขุขันธ์ อำเภอภูสิงห์ อำเภอขุนหาญ หรือแถบเชิงเขาพนมดงรัก ส่วนจังหวัดอื่นๆ ในอีสานใต้ที่ปลูกมากรองลงมาคือ จังหวัดอุบลราชธานี บุรีรัมย์ และสุรินทร์ ตามลำดับ

4) อ้อย

อ้อยเป็นพืชพาณิชย์ที่มีการปลูกมาก่อนปี พ.ศ. 2501 การขยายตัวของการปลูกอ้อยช้ำมาก เมื่อเปรียบเทียบกับข้าวโพด ปอแก้ว และมันสำปะหลัง ซึ่งเข้ามาทีหลัง การขยายตัวของอ้อยเป็นไปไ้ยาก เพราะข้อจำกัดในเรื่องดินและเพราะสาเหตุการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวบ้านในอีสานใต้ โดยเฉพาะกลุ่มวัฒนธรรมส่วย (กูย) นิยมไปรับจ้างตัดอ้อยที่ชลบุรี ช่วงเสร็จจากการทำนาข้าวแล้วไปตัดอ้อย การไปตัดอ้อยโดยการรับเงินของโรงงานก่อนหรือไปตัดอ้อยเสร็จแล้วจึงรับเงินค่าตัดอ้อย เป็นวงจรของชีวิตการไปตัดอ้อยหากรับเงินมาแล้วไม่สามารถไปไ้ก็ต้องหาตัวแทนไปทำงานแทนหรือเงินกลายเป็นเงินดอกของโรงงาน การหาคนงานทำให้เกิดนายทุนแรงงานตัดอ้อยเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ทำให้การปลูกอ้อยในเขตอีสานใต้ไม่ค่อยขยายตัว อีกประการหนึ่ง ตลาดรับซื้ออ้อยมีจำกัด และมีโรงงานน้ำตาลอ้อยน้อย เริ่มจากการสร้างโรงงานน้ำตาลที่กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีใน ปี พ.ศ. 2480 โรงงานน้ำตาลที่ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดขอนแก่น ชัยภูมิ มุกดาหาร นับถึงปี พ.ศ. 2529 ภาคอีสานมีโรงงานน้ำตาลเพียง 6 โรง พอมาถึงปี พ.ศ. 2537 ภาคอีสานมีโรงงานน้ำตาลเพียง 8 โรง (สุวิทย์ ชีรสาควดี 2540)

การปลูกอ้อยบริเวณอีสานใต้ปลูกมากที่ จังหวัดบุรีรัมย์ แลบบริเวณ อำเภอสตึก อำเภอ บ้านกรวด ละหารทราย ส่วนจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานีมีปลูกบ้างไม่หนาแน่น

การปลูกอ้อยมีไม่มากนักในอีสานใต้โดยดูจากการตั้งโรงงาน การตัดอ้อยในปัจจุบันเริ่มมีการนำเครื่องตัดอ้อยมาใช้ในการตัดอ้อยและอีกประการหนึ่งชาวบ้านที่ไปรับจ้างตัดอ้อยที่มีอายุอยู่ในช่วง 50 ปี เริ่มจะกลับมาอยู่ประจำไม่เดินทางไปตัดอ้อยที่ชลบุรี ทำให้มีเวลาในการทำไร่อ้อย เพราะโดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านอีสานใต้มักเป็นคนรักถิ่นฐาน โดยเฉพาะชาวเขมรไม่ค่อยนิยมไปตัดอ้อยมากเท่าส่วย (กูย) ชาวไทยเขมรไม่นิยมการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน การประกอบอาชีพมักจะอยู่เป็นที่มากกว่า

5) หอมแดง และกระเทียม

หอมแดง และหอมขาว (กระเทียม) มีการเพาะปลูกโดยทั่วไปตามบริเวณรอบหมู่บ้าน บริเวณที่ปลูกมากคือที่จังหวัดศรีสะเกษ ปลูกบริเวณที่ราบลุ่มรายีไศล หรือที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ดินเป็นดินร่วนปนทราย มีแหล่งน้ำบริบูรณ์ การปลูกหอมพบมากบริเวณอำเภอ ยางชุมน้อย อำเภอรายีไศล พื้นที่เป็นแนวรอยต่อกับที่ราบลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้มีป่าโปร่งสลับ พื้นที่ปลูกหอมแดง (2,690 ไร่) กระเทียม (2,222 ไร่) ราคาหอมดีช่วงปี พ.ศ. 2522

หอมแดงมีพันธุ์พื้นเมืองหัวเล็กขยายพันธุ์ได้น้อยกว่าพันธุ์ที่ชาวบ้านนำพันธุ์มาจาก ภาคเหนือ เช่น จากจังหวัดลำพูน เรียกว่าหอมใหญ่ เพราะแบ่งแยกปลูกได้มากหรือเรียกว่าพันธุ์ปรับปรุง

การปลูกหอมใช้เวลา 65-90 วัน หากเป็นหอมใหญ่ 90-120 วัน หอมพันธุ์จากลำพูน ใช้เวลา 60-70 วัน ความแตกต่างหอมลำพูนหัวเดียว แต่หัวหอมพันธุ์พื้นเมืองหัวออกลักษณะไม่กลม พันธุ์พื้นเมืองแตกกลีบไม่เต็ม (ภูวนิตย์ ชินวงศ์ 2540, สัมภาษณ์)

3.1.3 หมู่บ้านทอผ้า

การทอผ้าเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านอีสานใต้ การทอผ้าเริ่มจากการทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวมาเป็นสินค้า เมื่อเศรษฐกิจรุ่งเรืองมีการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะชนชั้นกลาง เมื่อเริ่มมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวช่วงปี พ.ศ. 2518 - 2527 สินค้าผ้าหรือผ้าที่ทอจากมือกลายเป็นของฝากจากต่างจังหวัด

การทอผ้าต้องอาศัยการเลี้ยงไหมปลูกต้นหม่อน ต้นหม่อนต้องปลูกบริเวณที่สูงน้ำไม่ท่วม ปลูกในช่วงฤดูฝน และต้องใส่ปุ๋ย หม่อนแต่เดิมเป็นหม่อนพันธุ์พื้นเมืองมีใบเล็กต่อมากรมส่งเสริมการเกษตรได้นำพันธุ์หม่อนไหมใบใหญ่กว่าเดิมมาปลูกทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น การเลี้ยงไหมเดิมเป็นพันธุ์พื้นเมืองต่อมากรมวิชาการเกษตรนำมาส่งเสริมพันธุ์ใหม่ ได้ไหมสวยและยาวมีน้ำหนัก ราคาดีเป็นที่ต้องการของตลาด

การเลี้ยงไหมส่วนมากทำช่วงเวลาก่อนทำนาเสร็จแล้ว เพราะเป็นช่วงที่ต้นหม่อนเจริญเติบโต ออกใบ ชาวบ้านที่ว่างจากการทำนาก็หาพันธุ์ไหมมาเลี้ยง การเลี้ยงไหมมีการคิดเคล็ดหลายอย่างแล้วแต่เผ่าพันธุ์อย่างเช่น ชาวส่วย (กูย) ต้องใส่แหวนที่ทำจากขนของช้างนำไฟรมเช่น ผลผลิตจะได้มาก ส่วนชาวเขมรการเลี้ยงไหมมีข้อห้ามเวลาไปดูการเลี้ยงไหมห้ามบอกว่าสวยงามต้องบอกในทางตรงกันข้ามหรือดูเฉย ๆ หากกระทำอาจนำไปสู่การตายของตัวไหมโดยไม่ทราบสาเหตุ การเลี้ยงไหมมี 2 ระยะ ระยะที่ 1 ตัวอ่อน ต้องคอยดูแลอย่างดี ต้องนำใบหม่อนมาตัดหรือสับละเอียดให้ตัวไหม 2 เวลา ช่วงเช้าและช่วงเย็น แล้วก็เก็บกากหม่อนไปใส่สวนหม่อนเพื่อทำเป็นปุ๋ย แยกตัวไหมเมื่อเติบโตไปใส่กระดังขยายต่อไป บางพวกยังนิยมไปขอจิ๋วของหลวงพ่อกะดังเลี้ยงไหมเพื่อเป็นสิริมงคลอีกด้วย

ชุมชนที่มีการทอผ้าไหมในเขตอีสานใต้ อย่างเช่น จังหวัดบุรีรัมย์ บ้านโพธิ์ จังหวัดสุรินทร์ บ้านเขว บ้านสวาย บ้านจันทม จังหวัดศรีสะเกษ บ้านไทรบึง จังหวัดอุบลราชธานี บ้านน้ำเย็น บ้านปะอาว เป็นต้น

เทคโนโลยีการทอผ้าไหมภายหลังปี พ.ศ. 2540 เริ่มมีการนำกี่หรือเครื่องทอผ้ามาใช้เรียกว่า กี่กระตุก ทอได้จำนวนมาก การเลี้ยงไหมหากมีปริมาณมากก็ทำเป็นโรงสำหรับเลี้ยงไหมแทนการใช้ กระด้งเลี้ยงไหม ลวดลายมีการใช้สีเคมีแทนการใช้เปลือกไม้หรือสีจากธรรมชาติ ส่วนลวดลายก็คง เป็นไปตามเผ่าพันธุ์ความเชื่อในเขตอีสานใต้ เช่น ผ้าส่วย (ญะ) เน้นโทนน้ำตาลดำเพราะเป็นสีประจำ เผ่า เขมรเป็นสีสด เช่น มะขาม สีชมพู มีการผูกมัด (เรียกว่าผ้ามัดหมี่) เป็นลวดลายต่าง ๆ ตาม แต่ละตลาดต้องการ ส่วนของลวดลายนั้นเหมือนที่ราบทางตอนเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสีแปลกตาดูทันสมัยกว่า

3.1.4 หมู่บ้านปั่นหม้อ

การปั่นหม้อดั้งเดิมเป็นอาชีพของชาวอีสานใต้ เช่นเดียวกับอาชีพอื่น ๆ ของชาวอีสาน การปั่นหม้อมักจะต้องตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมแม่น้ำเพราะต้องอาศัยดินเป็นวัตถุดิบในการปั่นคือ ดิน ฟังแม่น้ำ เช่นกรณีชาวบ้านตะโก ตำบลสัมปอ อำเภอรำไพใต้ จังหวัดศรีสะเกษเป็นตัวอย่างของ หมู่บ้านหนึ่งในเขตอีสานใต้ที่มีการปั่นหม้อ เช่นเดียวกับบ้านท่าไผ่ จังหวัดอุบลราชธานี

บ้านตะโกอาศัยดินบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลเป็นวัตถุดิบ การปั่นหม้อดินของหมู่บ้านมีลักษณะ ดังนี้

1. หลังเสร็จจากการประกอบอาชีพการทำนาแล้วหันมาปั่นหม้อขาย การปั่นใช้แรงงานใน ครอบครัวเป็นหลัก

2. ปั่นหม้อเป็นอาชีพเพราะไม่มีที่นาเป็นของตัวเองหรือมีใจรักจะประกอบอาชีพปั่นหม้อ นายบรรหาร ทองสิทธิ ราษฎรบ้านตะโกกล่าวว่าเดิมพวกตนมีถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่ อำเภอฟิมา จังหวัดนครราชสีมา เป็นลูกหลานของท่านท้าวสุรนารี (ย่าโม) อพยพมาทางเรือมาตาม ลำแม่น้ำมูล ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันอายุรวมได้ 100 ปีเศษ โดยแยกย้ายกันออกไปตั้งหมู่บ้าน อย่างเช่น ที่จังหวัดมหาสารคาม สุรินทร์ และศรีสะเกษ เป็นชาวโคราชโดยแท้ เริ่มแรกมาตั้งบ้านเรือนที่ บ้านตะโกมีประมาณ 14 ครอบครัว นอกจากนี้ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่าเป็นอาชีพที่สามารถทำได้ทุก ฤดูกาล ต่อมา มีการประกอบอาชีพการเกษตรเสริมอีกแรงหนึ่งด้วย (นายบรรหาร ทองสิทธิ 2541, สัมภาษณ์)

การผลิตหม้อของชาวบ้านตะโก การปั่นหม้ออย่างเป็นอาชีพอย่างจริงจังมีอยู่ประมาณ 15 ครอบครัว ช่วงเวลาการผลิตคือช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ปัจจุบันมีโรงเผา ประจำหมู่บ้านที่ได้รับการอนุเคราะห์จากทางราชการ ทำให้มีการผลิตได้ตลอดปี

ลักษณะการผลิตมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. การผลิตตามลักษณะแบบเก่า หรือแบบเตาผี ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงใช้วิธีการแบบเก่า เพราะเป็นความชำนาญที่ทำมาช้านานจนเกิดความเคยชินและสะดวกไม่ต้องมีกรรมวิธีการมากมาย
 2. ลักษณะการผลิตแบบใช้เตาเผา เป็นลักษณะที่พัฒนารูปแบบปรับปรุงมาจากเตาเผาผี เพื่อให้ได้คุณภาพของสินค้าเป็นแบบมาตรฐานเดียวกันได้ และตลาดยอมรับเพราะคงทนใช้ได้ยาวนาน
- ผลิตภัณฑ์ที่นิยมทำกันขึ้น คือ โอ่งน้ำ ที่ใช้บรรจุน้ำดื่ม มีอยู่ 3 ขนาดด้วยกันคือ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก

การจำหน่ายเครื่องปั้นดินเผาบ้านตะโกมี 2 วิธี คือ

1. มีพ่อค้ามารับซื้อเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเอาไปจำหน่ายเอง
2. บรรทุกรถไปจำหน่ายเองหรือวางไว้บริเวณบ้านรอลูกค้ามาซื้อหรือพ่อค้าคนกลางมาซื้อไปจำหน่าย

3.1.5 หมู่บ้านทำประมง

พื้นที่บริเวณอีสานใต้มีแม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำสำคัญที่สุด โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี มีน้ำมากตลอดปีสามารถเดินเรือได้ตั้งแต่เมืองอุบลราชธานีจนถึงอำเภอพิบูลมังสาหาร แม่น้ำมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี จึงปรากฏหมู่บ้านประมงเป็นอาชีพหลักในจังหวัดอุบลราชธานี เช่น บ้านทัพไทย ตำบลแจระแม อำเภอเมืองอุบลราชธานี บ้านเวินบึก ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม (นายจรูญ ใจคำ 2541, สัมภาษณ์)

บ้านทัพไทยตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูลทิศตะวันตกเมืองอุบลราชธานี ชาวบ้านอพยพจากบ้านบึงกาแซว เมื่อราว พ.ศ.2442 เพราะต้องการหาที่นาทำกิน แต่การทำนาค่าทุกปีมักถูกน้ำท่วมข้าวเสียหายมาก ทั้งนี้บริเวณรายรอบบ้านบึงกาแซวมีลักษณะเป็นที่ลุ่ม ฝนตกหนักเกิดน้ำท่วมอยู่เสมอ ดังนั้นชาวบ้านจึงทำการประกอบอาชีพทำการประมงเป็นหลักเพื่อหาปลาไว้รับประทานในครัวเรือน ส่วนที่เหลือนำไปแลกเปลี่ยนข้าวและสินค้าอื่นกับหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะนำปลาไปขายหรือไปแลกเปลี่ยนที่เมืองอุบลราชธานี ทำให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้ดีและมีอาหารรับประทานประจำวันจากการนำปลาไปขายหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของในตลาดเมืองอุบลราชธานี

เรือหาปลาทำจากไม้ตะเคียน ไม้พยุม เมื่อ 50 ปีก่อน (พ.ศ. 2470) ชาวบ้านริมแม่น้ำมูลใช้ต้นไม้มาก่อขึ้นเองตามธรรมชาติบริเวณแม่น้ำมูล ชาวบ้านทำเรือเอง ใช้มีด ขวาน ตัดชุดเจาะต้นไม้มาก่อเป็นเรือ ใช้ไฟเผาบริเวณท้องเรือ ถ้าเรือรั่วไหลก็บ่งด้วยน้ำมันยาง ชาวบ้านตัดต้นไม้อื่นๆ ทำให้ไม้มาก่อทำเรือหมดไปจึงต้องไปหาเรือในท้องที่เมืองอำนาจเจริญ (ชวน แนวจำปา 2541, สัมภาษณ์) เมื่อก่อนเรือลำหนึ่งราคา 100-170 บาท นอกจากนี้ยังไปซื้อถึง

อำเภอโขงเจียม อำเภอพิบูลมังสาหารซื้อแล้วพายเรือกลับบ้านลงตามสาขาแม่น้ำมูล และในแม่น้ำมูล เรือลำหนึ่ง ยาว 7-8 เมตร กว้าง 1.20 เมตร สามารถบรรทุกคนได้ 7-8 คน บางบ้านมีเรือหาปลาถึง 2-3 ลำ ถ้าเรือชำรุดหรือรั่วน้ำเข้าในลำเรือชาวบ้านสามารถซ่อมเองได้

เครื่องมือจับปลาที่สำคัญคือ อวนลาก ส่วนเครื่องมือจับปลาแบบเดิมก็ยังใช้กันอยู่อย่างแพร่หลายได้แก่ ตาข่าย แห ไซ ลอบ ฝือก ถัง เบ็ด และส้อม เป็นต้น แม้จำนวนปลาที่จับได้จะลดลง แต่ก็ชดเชยโดยราคาปลาที่สูงขึ้น ดังตารางเปรียบเทียบราคาในปี พ.ศ. 2520 และ 2540

ปัจจุบันปลาขายได้ราคาดี แต่ชาวประมงหาปลาได้น้อย ชาวบ้านจึงหันมาใช้วิธีเลี้ยงปลาในกระชังริมฝั่งแม่น้ำมูล และมีบางรายขุดเป็นสระน้ำริมแม่น้ำมูลเพื่อประโยชน์ในการเลี้ยงปลา ที่บ้านทัพไทยเลี้ยงครั้งแรกในปี 2535 ถึงปี 2541 มีผู้เลี้ยงปลาจำนวน 5 ครอบครัว ปลาที่เลี้ยงได้แก่ ปลานิล ปลาไน ปลาสร้อย ปลาดุก ปลาตะเพียน และปลาเทโพ

การประมงที่บ้านเวินบึก ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะแตกต่างกันอยู่บ้าง ทางด้านภูมิประเทศที่ตั้งของหมู่บ้านเวินบึกอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง เป็นบริเวณปากมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขง เป็นหมู่บ้านชายแดนฝั่งตรงกันข้ามเป็นภูเขียงและภูเขียงในแขวงจำปาสัก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนที่ตั้งของบ้านเวินบึกเป็นหนึ่งในเทือกเขาพนมดงรัก มีภูเขาเตี้ย ๆ สลับกับลำห้วย ในอดีตชาวบ้านเวินบึกมีแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์เพราะปลาในแม่น้ำโขงมีมาก และมีอาหารจากป่าธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านเวินบึกนี้เดิมอาศัยอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว แล้วมาก่อตั้งหมู่บ้านประมาณพุทธศักราช 2457 เป็นเผ่าข่าหรือบรูหรือส่วย เหตุที่อพยพมาอยู่ฝั่งไทยเพราะไม่พอใจกับการเก็บภาษีของฝรั่งเศสในเรื่องการส่งส่วย (นายอุดร แก้วใส 2540, สัมภาษณ์)

จากลักษณะที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ปากมูลไหลลงสู่แม่น้ำโขงเช่นนี้ทำให้มีปลาชุกชุมเดิมมีปลาบึก บริเวณที่เป็นเวินหมายถึงจุดที่มีน้ำวนกลับ ดังนั้นการตั้งชื่อหมู่บ้านจึงตั้งชื่อว่าเวินบึก น่าจะมีปลาขนาดใหญ่จำนวนมากมาอาศัยอยู่บริเวณนี้ ปลาที่จับได้ที่บ้านเวินบึกจึงมีน้ำหนักมากกว่าหมู่บ้านประมงในริมฝั่งแม่น้ำมูล และที่บ้านเวินบึกสมัยแต่ก่อนมักจะมีพิธีเช่นสรงยกรุกก่อนที่จะลงเรือจับปลาในแม่น้ำโขง เมื่อก่อนการจับปลาเพื่อบริโภคในครัวเรือน และนำไปแลกข้าวเปลือกกับหมู่บ้านอื่น ๆ ทั้งฝั่งประเทศไทยและประเทศลาว ต่อมามีการจับปลาเพื่อขาย ใน 1 ปี สามารถจับปลาออกขายได้ 10,000-20,000 บาท ซึ่งจะจับปลาได้มากในเดือน 7 และเดือน 8 ปลาที่ขายได้ตกกิโลกรัมละ 80-100 บาท ตลาดขายส่งไปที่ วารินชำราบ , อุบลราชธานี , พิบูลมังสาหาร

อาจกล่าวได้ว่าบริเวณอีสานตอนใต้มีหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพประมงมีเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลจังหวัดอุบลราชธานีและแม่น้ำโขงเพราะเป็นบริเวณที่มีน้ำตลอดปี ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ห่าง

ออกไปจากแม่น้ำมูลจะทำการประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และจับปลาบ้างหลังจากทำนาตามห้วยหนองเพื่อเป็นอาหารเป็นครั้งคราว

นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านที่ทำอาชีพรองอีกหลายอาชีพ เช่น ทำนาบัว เพาะเห็ดนางฟ้า ทำรองเท้าน้ำ ทำทองเหลือง ทำสวนผลไม้ ทำตู้ และทำไร่นาสวนผสม เป็นต้น

ปัจจุบันพฤติกรรมการผลิตของชาวนาในพื้นที่อีสานใต้ได้เปลี่ยนไปจากเดิมเทคโนโลยีการผลิตได้เปลี่ยนจากการใช้จอบ เสียม ไถ คราด หันมาใช้ การไถ เครื่องสูบน้ำ ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ใช้ยาฆ่าแมลง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเดิมลดลงแล้ว หันมาใช้ข้าวพันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตเช่นที่กล่าวมานี้พบเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วง 10-15 ปีที่ผ่านมาหรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตเป็นไปอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เป็นต้นมาอันเป็นผลสืบเนื่องจากการลดลงของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติในพื้นที่อีสานใต้ การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการค้าในชีวิต และการแข่งขันในด้านต่าง ๆ อันเป็นผลจากการรุกเข้าไปอย่างขนาดใหญ่ของระบบทุนนิยม

ในเรื่องการทำนาชาวนานิยมหันมาทำนาหว่านแทนนาดำกันมากขึ้นเพราะประหยัดเวลาส่วนการทำพืชสวน เช่น การปลูกพริก หอม กระเทียม ชาวนาลดความสำคัญลงโดยหันไปขายแรงงานในเมืองแทนหลังจากว่างจากฤดูทำนาชีวิตชาวนานิยมซื้อสิ่งของทั้งสินค้าเกษตร พวกอาหารต่าง ๆ และสินค้าจากเมือง มากกว่าการผลิตเพื่อบริโภคเอง เพราะสินค้าจากตลาดในเมืองได้เข้าไปสู่ชุมชนชนบทได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

3.2 การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน

หมู่บ้านในอีสานใต้มีกลุ่มวัฒนธรรมใหญ่ ๆ 3 สาย คือ สายจำปาศักดิ์ คือ ส่วย สายนครวัด คือ เขมร และสายเวียงจันทน์ คือ ลาว และยังมีเชื้อซึ่งรวมอยู่ในกลุ่มที่ 1 อีกด้วย

ลักษณะการแลกเปลี่ยนเริ่มจากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างชนเผ่าต่าง ๆ โดยอยู่ที่ความพอใจทั้งสองฝ่ายอย่างเช่น การแลกข้าวกับการแลกเกลือหรือเรียกอีกนัยหนึ่งคือระบบน้ำใจมากกว่าคิดเป็นราคาส่งของ มีคำกล่าวว่า “ไม่มีความแห้งแล้งเมื่อเข้าสู่หมู่บ้านอีสาน” หรือ “อีสานไม่แล้งในฤดูฝน” นั่นเอง สินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับแหล่งผลิตเป็นสำคัญอย่างเช่น แถบที่ราบลุ่มรายีโศลจะเป็นเขตอุดมสมบูรณ์ของนาข้าวและสวนผักอย่างเช่น หอมแดง หรือหอมขาว (กระเทียม) ส่วนบริเวณเทือกเขาพนมดงรักตามขนานข้างของถนนสายยุทธศาสตร์จะเป็นผลผลิตทางด้านนาข้าวและของป่า บางที่อาจเป็นสวนผลไม้ การแลกเปลี่ยนก็เช่นเดียวกับเขตแรก แต่ก็มีเหตุการณ์บางอย่างส่งผลกระทบต่อแลกเปลี่ยน เช่น ภัยธรรมชาติ การผลิตอาศัยน้ำฝนหรือน้ำท่าเป็นส่วนใหญ่ มีวิธีการดำรงชีวิตของคนในจังหวัดศรีสะเกษใช้วิธีการผูกเสี่ยว ถ้าเป็น

เขมรเรียกว่าเกลือ เพื่อช่วยเหลือเกลือสืบทอดกันมาในใจ ลักษณะอย่างนี้ยังคงมีอยู่ในปัจจุบันค่อนข้างมาก เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนจังหวัดศรีสะเกษขาดความใส่ใจความมั่งคั่งในสัมพันธนอกจากมั่งคั่งในน้ำใจ

การแลกเปลี่ยนเริ่มเปลี่ยนแปลงระยะแรกเมื่อมีการจัดระบบการปกครองเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2434 จนกระทั่งรัฐเริ่มนำเงินมาใช้ครั้งแรกในภาคอีสาน มีใช้อีสานแต่เดิมไม่มีเงินใช้เพียงแต่มีเงินลาดหรืออีสานบอกว่าเงินลาด มีระบบของทางราชการเข้ามาเกี่ยวข้อง กระทั่งเมื่อเส้นทางรถไฟมาถึงจังหวัดศรีสะเกษ ผลผลิตถูกขนส่งโดยรถไฟมุ่งสู่กรุงเทพฯ เมืองเข้ามาอุตสาหกรรม เริ่มเป็นกระบวนการก่อให้เกิดเมืองตามริมทางรถไฟ ข้าวเริ่มเป็นสินค้าออกที่สำคัญ ชาวจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทเป็นตัวกลางของการแลกเปลี่ยนซื้อขายเป็นตัวแทนนำสินค้าสู่กรุงเทพฯ บางคนใช้วิธีการเดิมโดยการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวบ้านอันนำความมั่งคั่งมาสู่ตัวเองสร้างฐานะร่ำรวยได้ในเวลาอันรวดเร็วได้เป็นอย่างดี

ความมั่งคั่งทางน้ำใจของชาวอีสานได้ยังปรากฏอยู่ในช่วงเวลาของชาวบ้านบางกลุ่มอย่างเหนียวแน่นโดยเฉพาะกลุ่มส่วยและเขมร ส่วนกลุ่มลาวมีการปรับเปลี่ยนไปค่อนข้างมากเป็นการค้าแบบเสรีหรือการค้าได้เป็นอย่างดี

ส่วนทางบริเวณเทือกเขาพนมดงรักเมื่อศรีสะเกษมีการค้าระหว่างหมู่บ้านระหว่างเทือกเขาตามช่องที่อยู่ติดต่อกันไปสู่กัมพูชาเป็นการค้าของป่าอย่างเช่น หนังสัตว์ ปลาแดก น้ำผึ้ง กระวาน ช่วงต่อมาเมื่อสินค้ามาตามทางรถไฟช่องต่าง ๆ โดยอาศัยเมืองขุขันธ์ (ศรีสะเกษ) กลายเป็นช่องทางการค้าโคต่าง ๆ การค้าควาย “มีนายฮ้อย” เป็นพ่อค้าคนกลาง เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าสู่อีสานตอนกลาง ตอนบนและลงสู่เขมร การค้าหุคชะงักเมื่อมีกรณีพิพาทดินแดนเขาพระวิหาร ความสัมพันธ์การแลกเปลี่ยนหุคชะงัก กัมพูชาสู่สงครามจนปัจจุบัน

3.3 การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอีสานได้ คือ จากเดิมที่ผลิตเพื่อเลี้ยงชีพเท่านั้น เป็นการผลิตเพื่อการขายควบคู่ไปด้วยกัน สินค้าที่เป็นตัวนำสู่การค้าในเขตอีสานได้คือข้าวมีการผลิตอยู่ 2 ชนิดคือ ข้าวเจ้า กับข้าวเหนียว ข้าวเจ้ามีมากบริเวณเมืองนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ ส่วนข้าวเหนียวมีมากบริเวณอุบลราชธานี

เดิมพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านเป็นของป่า เพราะมีการเกณฑ์สิ่งของตามระบบไพร่ ศรีสะเกษต้องส่งน้ำรัก (น้ำเกลือ) ซึ่งมีอยู่มากบริเวณอำเภอน้ำเกลี้ยง ศรีสะเกษหรือบริเวณแถบเทือกเขาพนมดงรักตามรอยตะเข็บ ซึ่งมีพืชชนิดนี้ทางราชการต้องการคือ ผลเร็ว ซึ่งเป็นสินค้าลงเรือไปขายต่างประเทศ บริเวณแถบนี้จึงได้ชื่อว่าส่วย อันหมายถึงสิ่งของบรรณาการสู่เมืองหลวง ต่อมาเมื่อการค้าเจริญก้าวหน้าเมื่อมีการนำสนธิสัญญาเบาว์ริง (พ.ศ. 2398) ข้าวกลายเป็นสินค้าการเกณฑ์ของป่า